

Social Impact Assessment of the Organization and Quality Improvement of Shahr-e Ray Square

Akbar Talebpour *

Associate Professor, Department of Social
Sciences, Faculty of Social Sciences and
Economics, Alzahra University, Tehran, Iran

Mahnaz Karami

PhD Candidate in Sociology, Department of
Social Sciences, Faculty of Social Sciences and
Economics, Alzahra University, Tehran, Iran

1. Introduction

The quality of public spaces in Iranian cities has faced serious challenges in recent decades, such that many urban planning and regeneration projects, especially in the form of improving squares and historical neighborhoods, have been implemented mainly with a physical and traffic approach, and less attention has been paid to their social and cultural consequences (Golkar, 2005). Global experiences have also shown that purely physical interventions, without considering social and cultural dimensions, can have significant negative consequences, including a decrease in the sense of belonging, the exclusion of social groups, and the weakening of social capital (Vanclay, 2003; Jacobs, 1961). The present study sought to provide a comprehensive picture of the social and cultural impacts of the Shahr-e Rey Square planning project, with regard to objectives such as: a) identifying and analyzing the social impacts of the project, including changes in social interactions, sense of security, local belonging, and social capital; b) examining the cultural consequences, including effects on historical-religious identity, collective rituals, and spatial memory; and c) assessing the physical-environmental consequences as complementary dimensions. Thus, the study aimed to assess the socio-cultural impacts of the Shahr-e Rey Square reorganization plan and provide solutions for better management of such projects in the future.

2. Literature Review

Vanclay (2003, 2024) introduced the principles of social impact assessment and emphasized the need to identify stakeholders and involve them in the decision-

* Corresponding Author: a.talebpour@alzahra.ac.ir

How to Cite: Akbar Talebpour, A; Karami, M. (2026). Social Impact Assessment of the Organization and Quality Improvement of Shahr-e Ray Square, *Journal Urban and Regional Development Planning*, 10 (35). 127-180.

making process. Estevez, Franks, and Vanclay (2012) showed that community participation in the social impact assessment process can increase the acceptance and success of development projects. Recent studies have also examined moderating factors and new indicators; for example, Mela, Tousi, and Varelidis (2025) presented a short survey instrument to measure the quality of public spaces that allows for rapid monitoring of citizens' perceptions of squares and sidewalks. Chi et al. (2024) found that feelings of safety, visual quality, and sense of place play a moderating role in the impact of public spaces on social cohesion, and Kamani Fard and Paydar (2024) showed that place can increase social resilience to environmental changes and urban projects. AbdulRahiman et al. (2024) introduced the relative positive impact index to measure the socio-cultural effects of urban revitalization projects. Lin, Broere, and Cui (2022) evaluated the effects of expanding metro systems on urban development and user satisfaction. They showed that metro systems affect urban development in various ways, such as increasing labor mobility and urban productivity, promoting the use of urban underground space, and increasing citizen satisfaction.

3. Methodology

Research data were collected through four complementary methods. First, a structured questionnaire based on a five-point Likert scale was distributed among three main groups: residents of the surrounding neighborhoods, local shopkeepers/merchants and workers in the square's vicinity, and general visitors. This questionnaire covered four dimensions: social, cultural, economic, and physical-environmental. Second, to supplement the quantitative data, semi-structured interviews were conducted with approximately 30 stakeholders and local experts (including local trustees, council members, cultural managers, and municipal experts). Third, field observation was conducted using a standard checklist to record the use of space, social interactions, traffic patterns, and environmental quality of the square. Finally, documentary analysis was conducted, including reviewing planning documents, official reports, historical studies, and urban maps as supplementary data sources. The tools used in this process included a questionnaire, interview guide, observation checklist, and document analysis form. Data analysis was conducted at three levels: individual level (based on responses from residents, employees, and clients), spatial level (Shahr-e Rey Square as a physical-social context), and neighborhood level (surrounding neighborhoods such as Naferabad, Firouzabadi, Aghdasiyeh, and Estakhr) with the aim of comparing contextual differences.

4. Results

Findings showed that the implementation of the Shahr-e Rey Square reorganization plan has led to tangible but heterogeneous changes in the social, cultural, economic, and physical dimensions of the space. From a social perspective, most interviewees believe that the more open design of the square, improved lighting, and increased security have, to some extent, facilitated the conditions for daily interactions and public presence. In the cultural dimension, the analysis of the conversations showed that Shahr-e Rey Square now has more prominent religious and symbolic manifestations and has become more attractive in terms of aesthetics and ritual function; however, in contrast, part of its former indigenous and cultural identity has faded. From a physical and service perspective, most interviewees pointed to a significant improvement in the spatial order, urban furniture, lighting, and visual quality of the square. Overall, the Shahr-e Rey Square reorganization plan focuses more on physical reform and improving the appearance of the space, and requires policymaking and complementary interventions in softer areas such as social interactions, economic justice, and cultural continuity.

5. Conclusion

The Shahr-e Rey Square reorganization plan has been the starting point of a transformation in the regeneration of Tehran's historic public spaces, but to achieve social and cultural sustainability, it requires gradual reforms and a participatory approach. Therefore, the status quo adjustment scenario is recommended as a realistic and practical path; a path that neither seeks to return to the past nor relies on costly fundamental changes, but rather, by modifying the social and cultural software of the plan, enables the institutionalization of urban life in the square.

Keywords: Shahr-e Rey Square, Social and Cultural Impact Assessment, Place Attachment, Social Capital, Spatial Justice, Public Spaces

ارزیابی تأثیرات اجتماعی فرهنگی ساماندهی و ارتقاء کیفی میدان شهری

اکبر طالب‌پور* دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد دانشگاه الزهرا، تهران، ایران

مهناز کرمی دانشجوی دکتری بررسی مسائل اجتماعی ایران، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد، دانشگاه الزهرا، تهران، ایران

چکیده

کیفیت فضاهای عمومی شهری در ایران، به‌ویژه میادین تاریخی، طی دهه‌های اخیر با بحران مواجه شده است، چون بسیاری از مداخلات صرفاً کالبدی بوده‌اند و پیامدهای اجتماعی و فرهنگی اجرای پروژه‌ها نادیده گرفته شده است که مشکلاتی برای ساکنین، کسبه و استفاده‌کنندگان از فضا ایجاد نموده است. این پژوهش با هدف ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی طرح ساماندهی میدان شهرری، به‌عنوان یکی از میادین تاریخی و مذهبی تهران، انجام شد. مطالعه از رویکرد ترکیبی کمی-کیفی بهره برده و داده‌ها از طریق پرسشنامه (۲۷۰ پاسخ‌دهنده شامل ساکنان، کسبه و استفاده‌کنندگان از فضا)، مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته با ۳۰ متخصص و مشاهده میدانی گردآوری شد. تحلیل داده‌ها بر اساس نظریه‌های ارزیابی تأثیرات اجتماعی و نکلی، حس مکان و تعلق مکانی رلف و توآن، سرمایه اجتماعی پاتنام، عدالت فضایی سوجا و فضاهای عمومی و حیات شهری جاکوبز و ژل انجام شد. یافته‌ها نشان داد که ساماندهی میدان، علاوه بر بهبود شرایط کالبدی و زیست‌محیطی، تأثیرات مثبت محدودی بر حس تعلق، تعاملات اجتماعی و هویت فرهنگی داشته است، اما نابرابری فضایی و برخی نارضایتی‌های کسبه نیز به‌عنوان پیامدهای منفی شناسایی شدند که در میان‌مدت می‌تواند باعث افزایش نارضایتی عمومی و برهم خوردن طرح ساماندهی اجرا شده شود. توجه به این نتایج ضمن اینکه اهمیت توجه هم‌زمان به ابعاد اجتماعی، فرهنگی و کالبدی پروژه‌های بازآفرینی شهری را مورد تأکید قرار می‌دهد، ارائه راهکارهایی برای تقویت آثار مثبت و کاهش پیامدهای منفی در پروژه‌های مشابه شهری را ضروری می‌سازد. از سناریوهای مختلف (تداوم، تغییر و تعدیل وضع موجود) که در مطالعات اتاف بررسی می‌شوند تعدیل وضع موجود نسخه پیشنهادی محققین می‌باشد. **کلیدواژه‌ها:** میدان شهرری، ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی، تعلق مکانی، ساماندهی، عدالت فضایی، فضاهای عمومی

* نویسنده مسئول: a.talebpour@alzahra.ac.ir

مقدمه و بیان مسئله

کیفیت فضاهای عمومی در شهرهای ایران طی دهه‌های اخیر با چالش‌های جدی مواجه بوده است به‌نحوی که بسیاری از پروژه‌های ساماندهی و بازآفرینی شهری، به‌ویژه در قالب بهسازی میادین و محلات تاریخی، عمدتاً با رویکرد کالبدی و ترافیکی اجرا شده‌اند و کمتر به پیامدهای اجتماعی و فرهنگی آن‌ها توجه شده است (گلکار، ۱۳۸۴). تجربه‌های جهانی نیز نشان داده‌اند که مداخلات صرفاً کالبدی، بدون در نظر گرفتن ابعاد اجتماعی و فرهنگی، می‌توانند پیامدهای منفی قابل توجهی، از جمله کاهش حس تعلق، طرد گروه‌های اجتماعی و تضعیف سرمایه اجتماعی به همراه داشته باشند (Jacobs, 1961; Vanclay, 2003).

میادین به‌عنوان یکی از کهن‌ترین گونه‌های فضای عمومی، جایگاهی ویژه در حیات شهری دارند، در شهرهای ایرانی - اسلامی، میدان نه تنها کارکرد ترافیکی، بلکه نقشی اجتماعی، مذهبی و اقتصادی را نیز ایفا کرده است (Habermas, 1989). باین‌حال، در فرآیند مدرنیزاسیون شهری، بسیاری از میادین به فضاهایی عبوری و بی‌هویت بدل شده و نقش اجتماعی و فرهنگی خود را از دست داده‌اند (Gehl, 2010) که این امر اهمیت استفاده از میادین به‌عنوان مکان خاطره را از بین بدهاست، بنابراین، بازآفرینی میادین مستلزم توجه هم‌زمان به ابعاد کالبدی، اجتماعی و فرهنگی است.

میدان شهرری، واقع در مجاورت حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، نمونه‌ای برجسته از این وضعیت است، این میدان علاوه بر نقش ترافیکی و اقتصادی، واجد ارزش‌های مذهبی و تاریخی بوده و بخشی از حافظه جمعی و هویت فرهنگی شهرری محسوب می‌شود. باین‌حال، میدان با مشکلاتی نظیر ازدحام جمعیت، بی‌نظمی فضایی، ضعف زیرساخت‌ها و فقدان هویت متناسب با شأن مذهبی و تاریخی خود مواجه بوده است به‌نحوی که طرح ساماندهی این میدان در دستور کار شهرداری تهران قرار گرفت، اجرای طرح ساماندهی و ارتقاء کیفی میدان شهرری، اگرچه بهبودهایی در ابعاد کالبدی هدف داشت، اما پیامدهای اجتماعی و فرهنگی آن در بادی امر مغفول ماند و با عنایت به توجه به ابعاد اجتماعی این میدان نیازمند بررسی دقیق است.

مطالعات پیشین در ایران نشان داده‌اند که پروژه‌های مشابه، در صورت نادیده گرفتن تجربه زیسته مردم، نه تنها به اهداف توسعه پایدار دست نیافته‌اند، بلکه کاهش سرمایه اجتماعی، افزایش نارضایتی شهروندان و گسست هویتی را به همراه داشته‌اند؛ نمونه‌هایی از این دست شامل میدان امام حسین، میدان نیلوفر و پیاده‌راه ۱۷ شهرپور تهران هستند که علی‌رغم صرف هزینه‌های زیاد اجرای پروژه‌ها قرین موفقیت نبوده است. مواجهه با این شواهد ضرورت انجام ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی (اتاف) در پروژه‌های ساماندهی را روشن می‌سازد و بر نقش مطالعات اتاف در طرح‌های ساماندهی شهری تأکید می‌نماید (Vanclay, 2003; Esteves et al 2012).

اتاف با تمرکز بر ابعاد نرم توسعه شهری مانند حس تعلق مکانی، سرمایه اجتماعی، عدالت فضایی و هویت فرهنگی، ابزاری کلیدی برای مدیریت پیامدهای انسانی و اجتماعی پروژه‌ها فراهم می‌کند و با تأکید بر مشارکت ذی‌نفعان (بلافصل و فراگیر)، از جمله ساکنان، کسبه و استفاده‌کنندگان از فضا، نقش مهمی در افزایش شفافیت تصمیم‌گیری بر عهده دارد و در کنار آن اعتماد عمومی را تقویت نموده و احتمال مقاومت اجتماعی در برابر مداخلات هدفمند شهری را کاهش دهد (Delgado & Staples, 2008). توجه به چنین ابعادی در ایجاد میادین به عنوان بستر اجتماعی-فرهنگی نقش بسیار مهمی دارد و در ایجاد مکان خاطره ضروری است، اهمیت چنین امری در میدان شهرری که از قدیم‌الایام به عنوان یک مکان خاطره زیارتی و یک مرکز توریستی مذهبی بوده است دوچندان می‌شود لذا با توجه به اهمیت تاریخی، مذهبی و اجتماعی میدان شهرری و پیامدهای بالقوه هرگونه مداخله در آن، مطالعه حاضر به دنبال ارائه تصویری جامع از تأثیرات اجتماعی و فرهنگی طرح ساماندهی این میدان بود و با توجه به اهدافی از قبیل؛ الف. شناسایی و تحلیل تأثیرات اجتماعی طرح ساماندهی میدان شهرری؛ شامل تغییرات در تعاملات اجتماعی، حس امنیت، تعلق محلی و سرمایه اجتماعی به بررسی پیامدهای فرهنگی پروژه؛ شامل اثرات آن بر هویت تاریخی-مذهبی، آیین‌های جمعی و حافظه فضایی منطقه. ج. ارزیابی پیامدهای کالبدی-زیست‌محیطی طرح به عنوان ابعاد مکمل در تحلیل اتاف و تبیین

ارزیابی تأثیرات اجتماعی فرهنگی ساماندهی و ارتقاء...، طالب‌پور و کرمی | ۱۳۳

پیامدهای مثبت و منفی پروژه برای گروه‌های مختلف ذی‌نفع (ساکنان، کسبه و استفاده‌کنندگان از فضا). درصدد سنجش تأثیرات اجتماعی فرهنگی طرح ساماندهی میدان شهری از یک‌سو و ارائه راهکارهایی برای مدیریت بهتر چنین پروژه‌هایی در آینده از سوی دیگر بود.

سؤالات تحقیق

سؤال اصلی:

• ساماندهی، بهسازی و ارتقاء کیفی میدان شهری و نواحی پیرامونی آنچه تأثیراتی در ابعاد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، کالبدی و زیست‌محیطی داشته است؟ و چگونه می‌توان با تقویت فرآیند بهره‌برداری، آثار مثبت آن را افزایش و آثار منفی را کاهش داد؟

سؤالات فرعی:

- ساماندهی میدان شهری با چه اهداف و رویکردهایی طراحی و اجرا شده و تا چه اندازه توانسته به تحقق آن اهداف دست یابد؟
- حوزه‌ها و محدوده‌های اثرپذیری پروژه (مستقیم، بلافاصل و فراگیر) و گروه‌های انسانی ذی‌نفع آن چگونه قابل تعریف‌اند؟
- اجرای پروژه چه پیامدهای مثبت و منفی برای گروه‌های مختلف ذی‌نفع به همراه داشته و تا چه اندازه بر حس تعلق، عدالت فضایی و انسجام اجتماعی مؤثر بوده است؟
- وضعیت مطلوب بهره‌برداری و مدیریت پس از اجرای پروژه چگونه باید باشد و چه راهکارهایی می‌تواند در جهت افزایش کارآمدی و پایداری اجتماعی- فرهنگی میدان شهری مؤثر واقع شود؟

پیشینه پژوهش

فضاهای عمومی شهری و به‌ویژه میادین همواره کانون توجه پژوهشگران در حوزه‌های برنامه‌ریزی شهری، جامعه‌شناسی شهری و ارزیابی تأثیرات اجتماعی بوده‌اند. مرور ادبیات نشان می‌دهد که بخش عمده‌ای از مطالعات بر نقش میادین در شکل‌دهی به تعاملات اجتماعی، تقویت هویت مکانی و مدیریت پیامدهای فرهنگی-اجتماعی مداخلات شهری تأکید کرده‌اند. در ادامه برخی از مهم‌ترین پژوهش‌ها در این زمینه ارائه می‌شود: پژوهش‌های کلاسیک و نظریه‌های بنیادین درباره فضاهای شهری و سرزندگی اجتماعی نشان می‌دهند که تعاملات انسانی و کیفیت طراحی فضاهای عمومی نقش مهمی در انسجام اجتماعی و تعلق مکانی دارند. به‌عنوان مثال، جاکوبز^۱ (۱۹۶۱) در کتاب خود مرگ و زندگی شهرهای آمریکای بزرگ^۲ بر حضور پیوسته مردم در فضاهای عمومی و مفهوم چشمان بر خیابان به‌عنوان عاملی برای ارتقای امنیت اجتماعی و سرزندگی شهری تأکید کرده است. لینچ^۳ (۱۹۶۰) اهمیت تصویرپذیری و عناصر نمادین فضا را برای شکل‌گیری هویت شهری موردتوجه قرار داده است. همچنین، نظریه‌های حس مکان و تعلق مکانی توسط رلف^۴ (۱۹۷۶) و توان^۵ (۱۹۷۷) نشان داده‌اند که پیوند عاطفی افراد با فضاها میزان پذیرش یا مقاومت آن‌ها در برابر مداخلات شهری را تعیین می‌کند. هاروی^۶ (۲۰۰۸) از مفهوم حق بر شهر به‌وسیله شهروندان بحث نموده است. گهل^۷ (۲۰۱۰) نیز بر این نکته تأکید دارد که طراحی انسان‌محور می‌تواند تعاملات اجتماعی در میادین و خیابان‌ها را تقویت کند.

در حوزه ارزیابی اثرات اجتماعی-فرهنگی پروژه‌های شهری، ونکلی^۸ (۲۰۲۴، ۲۰۰۳)

-
1. Jaqubs
 2. The Death and Life of Great American Cities
 3. Lynch
 4. Relph
 5. Tuan
 6. Harvey
 7. Gehel
 8. Vanclay

اصول ارزیابی تأثیرات اجتماعی را معرفی کرده و بر ضرورت شناسایی ذی‌نفعان و مشارکت آن‌ها در فرآیند تصمیم‌گیری تأکید نموده است. استیوز^۱ و همکاران (۲۰۱۲) نشان دادند که مشارکت جامعه محلی در فرآیند ارزیابی اثرات اجتماعی می‌تواند پذیرش و موفقیت پروژه‌های توسعه‌ای را افزایش دهد. مطالعات اخیر نیز به بررسی عوامل تعدیل‌کننده و شاخص‌های جدید پرداخته‌اند؛ به‌طور مثال، ملا^۲ (۲۰۲۵) ابزار پیمایشی کوتاهی برای سنجش کیفیت فضاهای عمومی ارائه کرده که امکان پایش سریع ادراک شهروندان در میادین و پیاده‌راه‌ها را فراهم می‌آورد. چی و همکاران^۳ (۲۰۲۴) دریافتند که احساس امنیت، کیفیت دیداری و حس تعلق مکانی نقش تعدیل‌کننده در تأثیرگذاری فضاهای عمومی بر انسجام اجتماعی دارند و کمانی‌فرد و پایدار^۴ (۲۰۲۴) نشان دادند که تعلق مکانی می‌تواند تاب‌آوری اجتماعی در برابر تغییرات محیطی و پروژه‌های شهری را افزایش دهد. عبدالرحیمان و همکاران^۵ (۲۰۲۴) شاخص تأثیر مثبت نسبی^۵ را برای سنجش اثرات اجتماعی- فرهنگی پروژه‌های باز زنده‌سازی شهری معرفی کرده است. لین، بروئروگوی^۶ (۲۰۲۲) به ارزیابی تأثیرات گسترش سیستم‌های مترو بر توسعه شهری و رضایت استفاده‌کنندگان پرداختند و نشان دادند سیستم‌های مترو از طرق مختلف بر توسعه شهری مانند افزایش تحرک نیروی کار، افزایش بهره‌وری شهری و ترویج استفاده از فضای زیرزمینی شهری برای تطبیق عملکردهای شهری تأثیر می‌گذارند و باعث افزایش رضایت شهروندان می‌شوند.

مطالعات متعددی در ایران به بررسی میادین و فضاهای عمومی و اثرات پروژه‌های ساماندهی پرداخته‌اند. کمانی‌فرد و پایدار^۷ (۲۰۲۴) نشان دادند دل‌بستگی به مکان می‌تواند

-
1. Estevez
 2. Mela
 3. Qi et al
 4. Abdurahiman et al
 5. Relative Positive Impact Index, RPII
 6. Lin, Broere, & Gui
 7. Kamani Fard & Paydar

ابعاد متفاوت رفاه را بهبود بخشد. همچنین می‌تواند اثرات منفی عوامل استرس‌زای محیطی بر رفاه را کاهش دهد. علاوه بر این، باغ‌های سنتی و ویژگی‌های مناظر محلی، بسته به میزان ارائه تاریخ و فرهنگ محلی، به دل‌بستگی به مکان قوی‌تر کمک می‌کنند. علاوه بر این، دل‌بستگی به مکان بالاتر، مشارکت مدنی و اعتماد اجتماعی را ارتقا می‌دهد. دل‌بستگی به مکان همچنین به افراد مسن کمک می‌کند تا با مشکلات پیری در محیط‌های زندگی خود کنار بیایند. در نهایت، یک ارتباط متقابل سودمند بین دل‌بستگی به مکان و قابلیت پیاده‌روی ادراک‌شده در محله و همچنین رابطه‌ای بین مقیاس مکان و سطح دل‌بستگی وجود دارد. نقیبی و همکاران^۱ (۲۰۲۴) نشان دادند که فضاهای سبز کوچک بر تعاملات اجتماعی و ادراک شهروندان تأثیر مستقیم دارند و توزیع نابرابر آن‌ها به نابرابری فضایی منجر می‌شود.

علوی و همکاران^۲ (۲۰۲۴) با استفاده از نظریه گراف و تحلیل حداقل هزینه، نتایج، عوامل مقاومت بحرانی، اتصال فعلی و وضعیت هزینه، درجات مختلف بهره‌مندی مناطق مختلف از خدمات اکوسیستم فضای سبز و مؤثرترین مسیرها برای ایجاد کریدورهای سبز را تعیین کردند. یافته‌های تحقیق، نابرابری‌های قابل توجهی را در دسترسی به این خدمات، به‌ویژه در مناطق مرکزی محروم تهران نشان داد. اکبری (۱۴۰۲) نشان داد کلان‌شهر تهران بیشترین امتیاز پارک‌ها و فضاهای سبز شهری را دارد اما با توجه به میزان جمعیت متمرکز شده در این کلان‌شهر، این شهر با حالت مطلوب و ایده‌آل فاصله دارد. بعد از کلان‌شهر تهران کلان‌شهرهای شیراز و مشهد دارای امتیازهای زیادی در زمینه پارک‌ها و فضاهای سبز شهری هستند. در میان کلان‌شهرهای مطالعه شده، شهر رشت ضعیف‌ترین و کمترین امتیاز را کسب کرده و این شهر در زمینه نماگرهای موردبررسی نیازمند توجه ویژه است. پروین (۱۴۰۳) در ارزیابی پیامدهای اجتماعی و فرهنگی احداث پارکلت کتاب به‌مثابه یک فضای شهری کوچک، منعطف و کاربردی در خیابان فخر رازی تهران نشان

1. Naghibi et al
2. Alavai et al

داد پیامدهای احتمالی احداث پروژه شامل تأثیرات مثبت و منفی مانند شکل‌گیری حوزه عمومی به‌ویژه برای گروه‌های کم‌قدرت، شکل‌گیری پیوندهای اجتماعی و کردارهای مشارکتی، شکل‌گیری هویت محله‌ای و منطقه‌ای، افزایش مشارکت گروه‌های مختلف، احساس تعلق شهروندان به محله، بهبود کسب‌وکارهای مجاور وندالیسم. افزایش ترافیک در محدوده و ایجاد معارضه با کسبه محل می‌شود.

جهانی دولت‌آباد و جهانی دولت‌آباد (۱۴۰۰) در مطالعه بازار شهرستانی نشان داد ضعف رویکرد مشارکتی باعث شده است ناهماهنگی و بی‌سازمانی ایجاد شود و عدم اتکا به آرا کارشناسان باعث عدم جلب مشارکت از سوی ساکنین و کسبه شده است. نوروزی و سجاذزاده (۱۳۹۹) در بررسی میدان امام حسین تهران نشان دادند غنای حسی و توجه به مقیاس انسانی و پیاده‌مدار بودن، خوانایی، ایمنی و امنیت تأثیرگذارترین عوامل در ارتقاء کیفیت‌های پلازهای شهری هستند، اما طراحی پلازای امام حسین (ع) در تأمین اغلب شاخصه‌های کیفی مورد بررسی موفق نبوده است. نبود برنامه و بی‌توجهی به خرده‌فضاها و خرده‌فروشی و نبود مدیریت زمین و تنوع کاربری‌ها پس از تبدیل شدن به فضای پیاده و همچنین فقدان مدیریت برای جریان‌سازی و رویدادپذیری فضای میدان، نیز از دلایل دیگر در عدم توفیق پروژه می‌باشد. حسین‌زاده و معینی (۱۳۹۹) در تحلیل پروژه میدان شهدا مشهد، نشان دادند که منظر شهری و طراحی فرمال، بدون درک زمینه اجتماعی و فرهنگ محل، نمی‌تواند حس تعلق را ارتقاء دهد و بر ضرورت طراحی مبتنی بر روایت‌های محلی و حضور فعال ساکنان تأکید کردند. جهانی دولت‌آباد و جهانی دولت‌آباد (۱۴۰۰) به بررسی تأثیرات اجتماعی پروژه پیاده‌راه‌سازی در بلوار امام‌زاده حسن کرج پرداخت. نتایج نشان داد که افزایش امنیت، کاهش ترافیک و بهبود کیفیت فضایی با رضایت عمومی همراه بوده، اما برخی پیامدهای فرهنگی و اقتصادی منفی برای کسبه نیز مشاهده شده است. صفایی‌رینه و همکاران (۱۳۹۸) در مطالعه پیاده‌راه ۱۷ شهریور تهران دریافتند که حذف مشاغل غیررسمی و بی‌توجهی به گروه‌های کم‌درآمد موجب کاهش عدالت فضایی و افزایش نارضایتی اجتماعی شده است. پروین و شالچی (۱۳۹۷) با بررسی

پیامدهای اجتماعی و فرهنگی اجرای پروژه بزرگراه سعیدآباد در منطقه ۱۸ شهرداری تهران و با اتکا بر نظریه لوفور درباره ابعاد اجتماعی فضاهای شهری نشان دادند اجرای پروژه اگرچه موجب تسهیل در حمل‌ونقل عمومی و افزایش ماندگاری ساکنان در محل شده است، اما پیامدهای منفی قابل‌توجهی نظیر نارضایتی برخی معارضان، فشارهای روانی، ایجاد پاتوق‌های ناسالم شهری، تخریب فضای سبز و افزایش آلودگی زیست‌محیطی نیز به همراه داشته است. نویسندگان نتیجه گرفتند که فقدان مطالعات ارزیابی تأثیرات اجتماعی-فرهنگی پیش از مداخله، موجب بروز پیامدهای ناخواسته و کاهش پایداری اجتماعی در پروژه‌های عمرانی شهری می‌شود. در بررسی پروژه ساماندهی میدان نیلوفر در تهران که با استفاده از مدل ارزیابی چندبُعدی، ابعاد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و کالبدی پروژه موردسنجش قرار گرفت، نشان دادند که احساس امنیت، تعلق مکانی، کیفیت زندگی و تعاملات اجتماعی به‌طور معناداری تحت تأثیر مداخله قرار گرفته‌اند.

مرور مطالعات پیشین نشان می‌دهد که اگرچه پژوهش‌های متعددی به تبیین نقش فضاهای عمومی و میادین شهری در ارتقای تعاملات اجتماعی، هویت مکانی و سرزندگی شهری پرداخته‌اند، اما چند کاستی مشترک در این بدنه پژوهشی مشاهده می‌شود. نخست آن‌که بخش عمده‌ای از پژوهش‌ها ماهیتی توصیفی داشته و کمتر به تحلیل روابط علی میان کیفیت طراحی فضا، ادراک اجتماعی و پیامدهای فرهنگی-اجتماعی مداخلات شهری پرداخته‌اند. دوم، در بسیاری از مطالعات، پیوند میان نظریه‌های کلاسیک حس مکان و رویکردهای نوین ارزیابی اجتماعی به‌صورت نظام‌مند برقرار نشده و چارچوب نظری یکپارچه‌ای برای تحلیل میدان شهری به‌عنوان گرهی اجتماعی - کالبدی ارائه نگردیده است. در سطح روش‌شناختی، بیشتر ارزیابی‌ها بر رویکردهای پسینی و سنجش پیامدهای پروژه‌های اجرا شده متکی‌اند، درحالی‌که ارزیابی‌های پیشینی و مشارکت‌محور کمتر موردتوجه قرار گرفته است. از سوی دیگر، مطالعات داخلی هرچند تصویر نسبتاً دقیقی از پیامدهای اجتماعی مداخلات شهری در شهرهای مختلف ارائه می‌کنند، اما عموماً فاقد مقایسه تطبیقی، تعمیم‌پذیری و پیوند نظری با ادبیات جهانی‌اند. همچنین، تمرکز غالب بر

ابعاد کالبدی و کم‌توجهی به زمینه‌های فرهنگی، اقتصادی و گروه‌های اجتماعی متنوع موجب شده است که تحلیل‌ها در سطح طراحی فضایی باقی بمانند و کمتر به ابعاد عدالت فضایی و تاب‌آوری اجتماعی بپردازند.

بر این اساس، شکاف اصلی پژوهش‌ها در نبود رویکردی تلفیقی میان طراحی فضایی، ادراک اجتماعی و ارزیابی اثرات فرهنگی- اجتماعی نهفته است. این خلأ ضرورت انجام پژوهشی را آشکار می‌سازد که بتواند با بهره‌گیری از چارچوب نظری منسجم و روش ارزیابی ترکیبی، نقش میدانی شهری را در شکل‌دهی به تعاملات اجتماعی و احساس تعلق مکانی در بستر فرهنگی و اجتماعی خاص هر شهر بررسی کند.

چارچوب نظری

فرانک ونکلی با ارائه چارچوب بین‌المللی ارزیابی تأثیرات اجتماعی، بر این نکته تأکید می‌کند که هر پروژه عمرانی و شهری پیامدهای اجتماعی و فرهنگی گسترده‌ای دارد و بدون در نظر گرفتن این ابعاد، طرح‌ها با شکست یا مقاومت اجتماعی مواجه می‌شوند. اصول اصلی او شامل شناسایی ذی‌نفعان، عدالت اجتماعی، مشارکت مردمی و ارتقاء کیفیت زندگی است (Vanclay, 2003; 2024).

ادوارد رلف (۱۹۷۶) و یی‌فو توان (۱۹۷۷) با معرفی مفاهیم حس مکان و تعلق مکانی نشان داده‌اند که پیوند عاطفی افراد با مکان‌ها عامل کلیدی در شکل‌گیری هویت جمعی است. هرگونه مداخله کالبدی در فضا می‌تواند این پیوند را تقویت یا تضعیف کند. در نتیجه، تحلیل میدان شهری بر اساس این نظریه می‌تواند نشان دهد که آیا طرح ساماندهی توانسته هویت تاریخی- مذهبی میدان را تقویت کند یا به گسست آن منجر شده است (Relph, 1976; Tuan, 1977).

رابرت پاتنام^۱ (۲۰۰۰) سرمایه اجتماعی را متشکل از شبکه‌های اجتماعی، اعتماد

1. Robert Putnam

متقابل و هنجارهای همکاری می‌داند که بقا و توسعه جوامع را امکان‌پذیر می‌سازند. فضاهای عمومی از دیدگاه او بستر مهمی برای تولید سرمایه اجتماعی‌اند. بنابراین، بررسی میدان شهری بر اساس این نظریه می‌تواند نشان دهد که آیا ساماندهی باعث افزایش اعتماد، تعاملات اجتماعی و انسجام محلی شده یا روابط سنتی را تضعیف کرده است (Putnam, 2000).

نظریه عدالت فضایی

ادوارد سوجا^۱ (۲۰۱۰) عدالت فضایی را به معنای توزیع عادلانه منابع، خدمات و فرصت‌ها در سطح فضاهای شهری مطرح می‌کند (Soja, 2010). این نظریه ابزار مناسبی برای تحلیل پیامدهای اجتماعی-اقتصادی مداخلات شهری به شمار می‌آید، به‌ویژه در مواردی که گروه‌های آسیب‌پذیر یا کم‌درآمد از فضا طرد می‌شوند. در مورد میدان شهری، نظریه عدالت فضایی کمک می‌کند تا بررسی شود که آیا همه گروه‌های اجتماعی از ساماندهی متفع شده‌اند یا برخی دچار محرومیت شده‌اند (طالب‌پور و همکاران، ۱۴۰۳).

جین جاکوبز (۱۹۶۱) با طرح مفهوم چشمان خیابان نشان داد که حضور مستمر مردم در فضاهای عمومی امنیت و سرزندگی اجتماعی را افزایش می‌دهد. یان گهل (۲۰۱۰) نیز در نظریه «شهر برای مردم» تأکید کرد که طراحی انسان‌محور - شامل نورپردازی، مبلمان شهری و کیفیت پیاده‌راه‌ها - می‌تواند تعاملات اجتماعی و حس تعلق به فضا را تقویت کند (Gehl, 2010; Jacobs, 1961).

نظریه‌های مرتبط با میدان شهری

هانا آرنت و یورگن هابرماس، هر یک از منظر فلسفه سیاسی و ارتباطی، میدان را

1. Edward Soja

به‌عنوان عرصه‌ای برای ظهور کنش جمعی و گفت‌وگوی عمومی تبیین کرده‌اند. آرنست^۱ (۱۹۵۸) میدان را فضایی می‌داند که در آن انسان از طریق کنش و گفتار در برابر دیگران ظاهر می‌شود و آگاهی از شهروند بودن را تجربه می‌کند. هابرماس (۱۹۸۹) نیز مفهوم فضای عمومی ارتباطی را مطرح کرده است که در آن مشروعیت اجتماعی از رهگذر گفت‌وگو و حضور متقابل شهروندان شکل می‌گیرد. بر این اساس، میدان شهری مکانی است که مردم در آن حضور یافته، ارتباط برقرار می‌کنند و از طریق تعامل، هویت جمعی و مدنی خود را باز می‌سازند. در مورد میدان شهری، این نظریه می‌تواند نشان دهد که آیا فضای سامان‌یافته کنونی توانسته است زمینه گفت‌وگو، تعامل و حضور فعال شهروندان را فراهم آورد یا خیر.

ریچارد سنِت^۲ (۲۰۱۸) در امتداد این دیدگاه، میدان را «فضای تربیت مدنی» می‌داند که انسان از طریق مواجهه با دیگری و تجربه تنوع اجتماعی، مهارت‌های شهروندی را می‌آموزد. از نگاه او، میدان شهری نه تنها محل گذر، بلکه عرصه پرورش فرهنگ شهروندی و یادگیری مدارا است. بنابراین بررسی میدان شهری از منظر سنت می‌تواند نشان دهد که آیا طراحی و کارکرد جدید میدان موجب تقویت روابط مدنی و ظرفیت‌های فرهنگی شده یا موجب انزوای اجتماعی گردیده است (Sennett, 2018).

در دیدگاه کالبدی-اجتماعی، زوکر^۳ (۲۰۰۵) و لئون کریر^۴ (۱۹۸۴) میدان را عنصری بنیادین در ساخت فضای شهری می‌دانند. زوکر میدان را ساختاری طراحی شده توصیف می‌کند که چارچوبی برای مجموعه‌ای از فعالیت‌های انسانی فراهم می‌سازد. از نظر او، میدان هم جزء فیزیکی شهر است و هم بستر تعاملات اجتماعی. کریر نیز میدان را نخستین تمهید انسان برای بهره‌مندی از فضای شهری می‌داند و تأکید می‌کند که اصالت میدان در محوریت پیاده و قابلیت تجمع مردمی آن نهفته است. بر این اساس، میدان شهری باید از

1. Hannah Arendt

2. Sennett

3. Zucker

4. Krier

منظر تناسب میان طراحی کالبدی، سهولت حضور پیاده و امکان تعامل اجتماعی ارزیابی شود (Wolfgang & Zucker, 2005).

در سنت شهرسازی ایرانی، میدان همواره حامل معناهای آیینی و نمادین بوده است. ریشه تاریخی واژه میدان در ایران با آیین مهر و فضاهای گردهمایی مذهبی مرتبط است. در دوره‌های تاریخی بعد، میدان به عنوان فضای عمومی مرکزی، محل برگزاری آیین‌ها، مراسم و تعاملات اجتماعی بوده است. عناصر نمادین مانند آب، مرکزیت و باز بودن فضا نشان‌دهنده پیوند میان معنای معنوی، زیبایی‌شناختی و اجتماعی میدان‌اند (عادلوند و موسوی‌لر، ۱۳۹۴). بر این مبنا، میدان شهری که واجد پیشینه مذهبی-تاریخی است، باید در چارچوب نمادین و فرهنگی خود تحلیل شود تا مشخص گردد آیا ساماندهی جدید موجب تقویت یا کمرنگ شدن این معناها شده است.

در دوره مدرن، با غلبه نگرش سواره‌محور و منطق کارکردگرایانه در شهرسازی، ماهیت اجتماعی میدان دچار دگرگونی شد و به فلکه‌ای بدون هویت انسانی تبدیل گردید. عادلوند و موسوی‌لر (۱۳۹۴) معتقدند که میدان مدرن از بستر تاریخی و اجتماعی خود جدا شد و ویژگی تجمع‌پذیری و انسانی‌اش را از دست داد. این دگرگونی بیانگر گذار از «میدان اجتماعی» به «میدان ترافیکی» است؛ پدیده‌ای که موجب کاهش حس تعلق و حذف شهروند از فضا گردید. بنابراین، در ارزیابی میدان شهری باید به این نکته توجه شود که آیا طرح ساماندهی توانسته است نقش اجتماعی و مردمی میدان را بازآفرینی کند یا آن را به فضایی صرفاً عبوری بدل ساخته است.

جمع‌بندی مطالعات نظری

درمجموع، نظریه‌های فوق بر این نکته تأکید دارند که میدان شهری پدیده‌ای چندبُعدی است که هم‌زمان دارای نقش کالبدی، اجتماعی، فرهنگی و نمادین است. میدان، بستر ظهور هویت جمعی و کنش شهروندی است و کیفیت آن زمانی معنا می‌یابد که تعامل، گفت‌وگو و حس تعلق در آن جاری باشد. بر این اساس، در پژوهش حاضر، میدان

شهری به‌عنوان یکی از مهم‌ترین فضاهای عمومی جنوب تهران، در چارچوب همین دیدگاه‌ها تحلیل می‌شود تا میزان موفقیت طرح ساماندهی آن در بازتولید حیات اجتماعی، فرهنگی و نمادین میدان بررسی گردد.

با عنایت به مباحث نظری و دیدگاه‌های مطرح‌شده، چارچوب نظری این پژوهش بر مجموعه‌ای از نظریه‌های بنیادین در حوزه فضاهای عمومی، ارزیابی اثرات اجتماعی و به‌ویژه میدان شهری استوار است. این چارچوب تلاش می‌کند تا میدان شهری را نه تنها به‌عنوان یک عنصر کالبدی، بلکه به‌مثابه فضایی اجتماعی، فرهنگی و نمادین مورد تحلیل قرار دهد.

پایه‌های اصلی این چارچوب عبارت‌اند از:

۱. نظریه ارزیابی تأثیرات اجتماعی (Vanclay, 2003; 2024)
 ۲. نظریه حس مکان و تعلق مکانی (Relph, 1976; Tuan, 1977)
 ۳. نظریه سرمایه اجتماعی (Putnam, 1993; 2000)
 ۴. نظریه عدالت فضایی (Soja, 2010)
 ۵. نظریه فضاهای عمومی و حیات شهری (Jacobs, 1961; Gehl, 2010)
 ۶. نظریه‌های مرتبط با میدان شهری (آرنت، ۱۹۵۸؛ هابرماس، ۱۹۸۹)، نظریه فضای تربیت مدنی (Sennett, 2018)، و دیدگاه‌های کالبدی-اجتماعی زوکر^۱ (Wolfgang, 2005) و کریر^۳ (Krier, 1984)
- بر این اساس، چارچوب نظری پژوهش حاضر بر پیوند سه بُعد کالبدی، اجتماعی و فرهنگی میدان شهری استوار است و می‌کوشد تا از رهگذر نظریه‌های فوق، داده‌های میدانی میدان شهری را در پرتو مفاهیم سرزندگی، تعلق مکانی، عدالت فضایی و هویت جمعی تحلیل کند و پیامدهای مثبت و منفی طرح ساماندهی را به‌صورت جامع تبیین نماید.

1. Zucker

۲. ولفگانگ ساشه در یک کتاب با عنوان پاول زوکر؛ معمار فراموش شده دیدگاه‌های پاول زوکر معمار آلمانی را مورد بررسی قرار داده‌است. نویسنده

3. Krier

تاریخچه پروژه ساماندهی میدان شهری

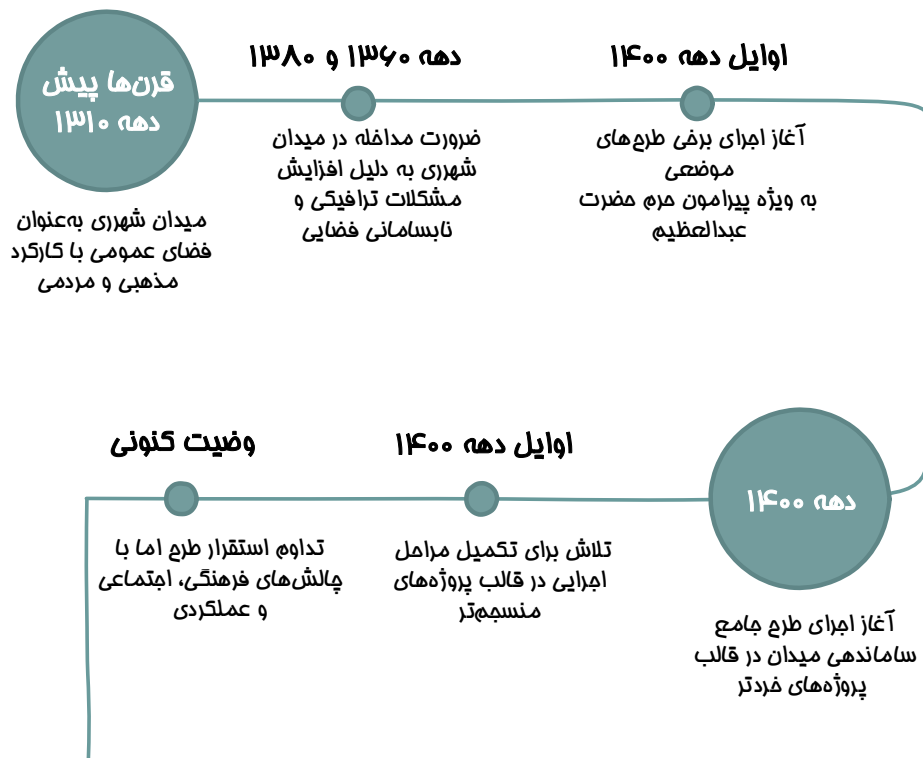
میدان شهری از گذشته فضایی شهری با کارکردی چندمنظوره و جایگاهی آیینی-مذهبی بوده است. نزدیکی به حرم حضرت عبدالعظیم حسنی سبب شده این میدان علاوه بر اهمیت محلی، نقشی ملی و فراملی نیز پیدا کند. اما در دهه‌های اخیر، رشد نامتوازن شهری، افزایش دستفروشان، مشکلات ترافیکی و فرسودگی کالبدی میدان را با چالش روبه‌رو کرده است. از دهه ۱۳۸۰ ضرورت ساماندهی میدان مطرح شد و در اواخر دهه ۱۳۹۰ پیش‌نویس طرح ارتقاء کیفی با محورهایی چون تقویت پیاده‌راه‌ها، ایمنی، ساماندهی مبلمان شهری و هماهنگی با ضوابط میراث فرهنگی تهیه گردید. در این فرآیند، شهرداری تهران، سازمان نوسازی، میراث فرهنگی و تولید حرم نقش داشتند؛ اما اختلاف منافع و حساسیت میراثی میدان، روند تصویب و اجرا را کند کرد.

از اوایل دهه ۱۴۰۰ اقدامات محدود مانند بهسازی مسیرهای پیاده، نصب مبلمان، پاک‌سازی نماها و جمع‌آوری بخشی از دستفروشان اجرا شد. در حال حاضر، اجرای کامل طرح به رفع چالش‌های مالی، نهادی و اجتماعی وابسته است. میدان شهری در اسناد شهرداری به‌عنوان یکی از مقاصد فرهنگی-مذهبی راهبردی تعریف شده و انتظار می‌رود در قالب برنامه‌های بازآفرینی شهری، با مشارکت بیشتر مردم و نهادها به اجرا درآید.

شرح استقرار پروژه میدان شهری

شهری یکی از کهن‌ترین سکونت‌گاه‌های ایران است که در فرآیند گسترش تهران به منطقه ۲۰ شهرداری تبدیل شد. این شهر در جنوب پایتخت و دروازه جنوبی آن قرار دارد و به دلیل موقعیت جغرافیایی، تاریخی و مذهبی، نقش مهمی در ارتباطات شهری و ملی ایفا می‌کند.

میدان شهری در قلب منطقه ۲۰ و در تقاطع مسیرهای اصلی منتهی به حرم حضرت عبدالعظیم حسنی، بازار سنتی و خیابان‌های شاخص قرار دارد. این میدان به‌عنوان گره‌ای زیارتی-گردشگری و حمل‌ونقلی، روزانه پذیرای هزاران زائر، گردشگر و شهروند است.

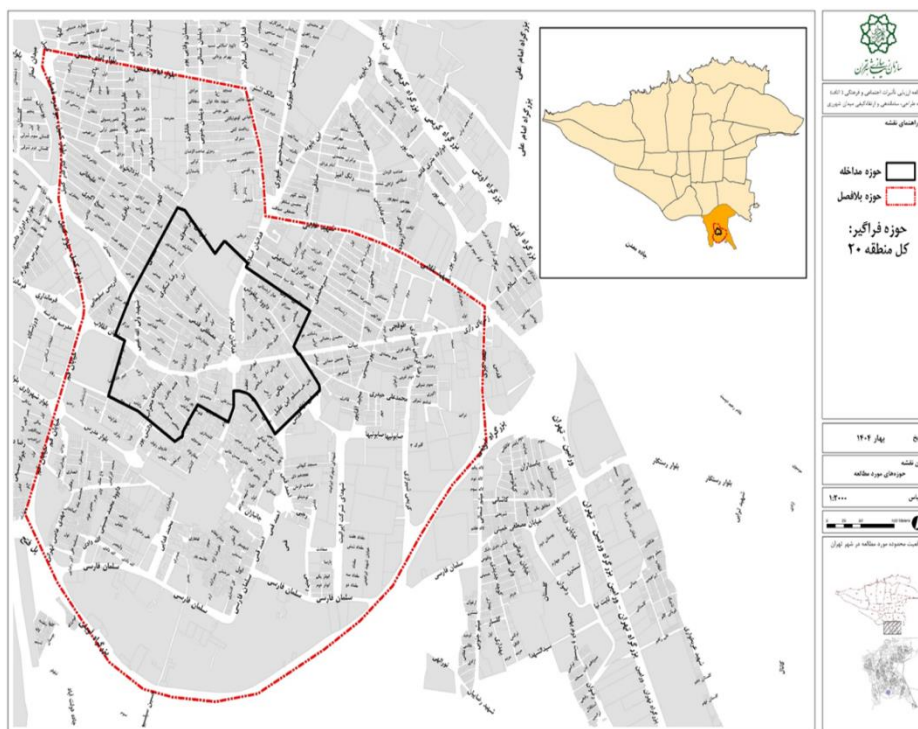
شکل ۱- خط زمانی تحولات کالبدی و اجتماعی میدان شهری

پیرامون میدان، بافت تاریخی، بازار، مدارس دینی و کاربری‌های تجاری و خدماتی متراکم وجود دارد که آن را به کانون اصلی اجتماعی-اقتصادی شهری بدل کرده است. همچنین، قرارگیری منطقه ۲۰ در مسیر جاده‌های تهران-قم و خطوط ریلی جنوب کشور، موقعیت استراتژیک میدان را در مبادلات حمل‌ونقل و ترانزیت کالا و مسافرت قویت کرده است.

قلمرو و دامنه جغرافیایی پروژه

دامنه اثرگذاری طرح ساماندهی میدان شهرری در سه سطح تعریف می‌شود:
 حوزه مداخله: شامل میدان شهرری و بخش‌هایی از خیابان‌های فدائیان اسلام، بیات، قم و حرم و همچنین محلات اطراف مانند اقدسیه، فیروزآبادی، استخر، سرتخت و نفرآباد-هاشم‌آباد.

حوزه بلافصل: علاوه بر میدان، محلات مجاور (اقدسیه، فیروزآبادی، دیلمان جنوبی، استخر، سرتخت و نفرآباد-هاشم‌آباد) و محورهای اصلی منتهی به میدان را در برمی‌گیرد.
 حوزه فراگیر: کل منطقه ۲۰ شهرداری تهران به‌عنوان حوزه فراگیر محسوب می‌شود، زیرا آثار کالبدی، زیست‌محیطی، اجتماعی و اقتصادی طرح در سطح منطقه بازتاب پیدا می‌کند.
 نقشه زیر حوزه‌های سه گانه و محدوده اثرگذاری طرح را نشان می‌دهد.

نقشه ۲ - حوزه‌های سه گانه و محدوده اثرگذاری پروژه

سیمای اجتماعی و کالبدی محدوده مورد مطالعه

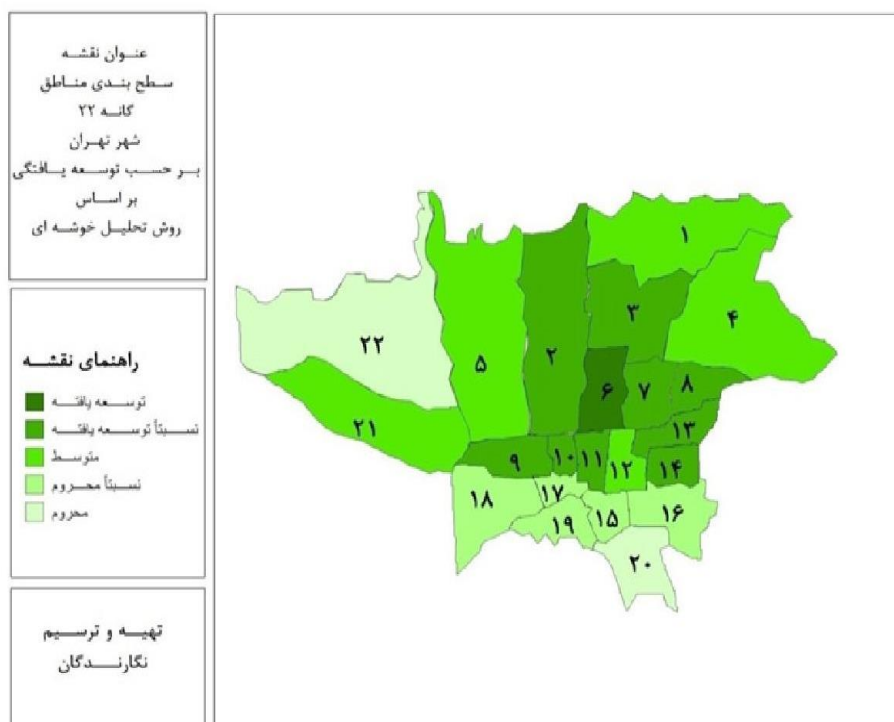
وضعیت توسعه‌یافتگی منطقه ۲۰

در ادامه برخی شاخص‌های توسعه‌یافتگی در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و زیربنایی- مسکن در سال ۱۳۹۶ در مناطق ۲۲ گانه شهر تهران آورده شده‌اند که بر اساس آن منطقه ۲۰ (شهری) از محروم‌ترین مناطق شهر تهران محسوب می‌شود.

جدول ۱- شاخص‌های توسعه‌یافتگی در مطالعه (خداداد و همکاران، ۱۳۹۶)

شاخص‌های فرهنگی-اجتماعی	نسبت شاغلین مرد بخش آموزش
تعداد سازمان‌های فرهنگی هنری به ازای هر ده هزار	نسبت شاغلین زن بخش آموزش
تعداد تالارهای نمایشی به ازای هر ده هزار نفر	نسبت کارکنان ماهر زن بخش کشاورزی
تعداد نگارخانه به ازای هر ده هزار نفر	نسبت کارکنان ماهر مرد بخش کشاورزی
تعداد فرهنگسرا به ازای هر ده هزار نفر	نسبت صنعتگران مرد نسبت به کل شاغلین
تعداد موزه در ده هزار نفر	نسبت صنعتگران زن نسبت به کل شاغلین
نسبت دارندگان دیپلم به کل جمعیت ۲۰ ساله به بالا	نسبت اشتغال ناخالص مردان
نسبت دارندگان کارشناسی به کل جمعیت ۲۰ ساله به بالا	نسبت اشتغال ناخالص زنان
نسبت دارندگان کارشناسی‌ارشد به کل جمعیت ۲۰ ساله به بالا	نرخ اشتغال ناخالص کل
نسبت دارندگان دکترا به جمعیت بیست سال به بالا	معکوس بار تکفل ناخالص
معکوس نسبت کودکان بی‌سواد ۷ ساله	معکوس بار تکفل خالص
معکوس نسبت کودکان بی‌سواد ۸ ساله	شاخص‌های مسکن و زیربنایی
معکوس نسبت کودکان بی‌سواد ۹ ساله	درصد خانوارهای دارای برق
معکوس نسبت کودکان بی‌سواد ۱۰ ساله	درصد خانوارهای دارای تلفن ثابت
درصد باسوادی زنان نسبت به کل جمعیت زنان	درصد خانوارهای دارای آب‌لوله‌کشی
درصد باسوادی مردان نسبت به کل جمعیت زنان	درصد خانوارهای دارای گاز لوله‌کشی
شاخص‌های اقتصادی	معکوس درصد واحدهای مسکونی پنجاه متر و کمتر
نرخ مشارکت اقتصادی	مسکن بادوام
معکوس نرخ بیکاری	درصد واحدهای بالای دویست متر
درصد قانون‌گذاران مرد نسبت به کل شاغلین	درصد خانوارهای دارای دستگاه حرارت مرکزی
درصد قانون‌گذاران زن نسبت به کل شاغلین	درصد خانوارهای دارای دستگاه حرارت و برودت مرکزی

درصد متخصصان مرد نسبت به کل شاغلین	درصد خانوارهای دارای آشپزخانه
نسبت متخصصان زن نسبت به کل شاغلین	درصد خانوارهای دارای حمام
نسبت شاغلین مرد بخش حمل و نقل	نسبت واحد مسکونی به ازای هر خانوار
نسبت شاغلین زن بخش حمل و نقل	درصد مالکیت واحدهای مسکونی

نقشه ۳- وضعیت توسعه یافتگی منطقه ۲۰ در میان مناطق ۲۲ گانه شهر تهران

توصیف وضعیت اجتماعی منطقه ۲۰ از حیث کیفیت زندگی

بر اساس شاخص‌های کیفیت زندگی بررسی شده مناطق شهر تهران در مطالعه‌ای در سال ۱۳۹۰، منطقه ۲۰ از سطح متوسط کیفیت زندگی در میان سایر مناطق برخوردار است.

جدول ۲- شاخص‌های کیفیت زندگی در مطالعه (احمدی و جهانگرد، ۱۳۹۹)

ردیف	گروه	تعداد شاخص‌ها
۱	جمعیت و مشارکت اجتماعی	۱۰
۲	اقتصاد محله	۶
۳	فرهنگ، هویت و حس تعلق محله‌ای	۸
۴	حکمرانی، مدیریت شهری و امنیت اجتماعی	۱۳
۵	محیط‌زیست محله	۱۰
۶	شهرسازی و امکانات کالبدی	۱۰
۷	اماکن ورزشی، تفریحی و فرهنگی	۵
۸	کیفیت جابه‌جایی و معابر در محله	۳

جدول ۳- وضعیت کیفیت زندگی در منطقه ۲۰ در میان مناطق ۲۲ گانه شهر تهران بر اساس

مطالعه (احمدی و جهانگرد، ۱۳۹۹)

منطقه	وضعیت برخورداری	نمره ارزیابی
منطقه ۲	توسعه‌یافته	۰.۵۳۴۸۰
منطقه ۱	توسعه‌یافته	۰.۵۳۳۷۲
منطقه ۶	توسعه‌یافته	۰.۵۳۲۶۶
منطقه ۲۲	توسعه‌یافته	۰.۵۳۰۹۴
منطقه ۳	توسعه‌یافته	۰.۵۱۲۱۷
منطقه ۲۱	متوسط	۰.۴۹۱۰۳
منطقه ۵	متوسط	۰.۴۸۸۱۴
منطقه ۸	متوسط	۰.۴۸۱۶۲
منطقه ۱۳	متوسط	۰.۴۶۹۵۱
منطقه ۲۰	متوسط	۰.۴۶۹۱۴
منطقه ۴	متوسط	۰.۴۶۴۶۱
منطقه ۷	کم برخوردار	۰.۴۵۲۷۶
منطقه ۱۶	کم برخوردار	۰.۴۴۶۱۲
منطقه ۱۹	کم برخوردار	۰.۴۴۲۲۲
منطقه ۱۴	کم برخوردار	۰.۴۳۹۳۶
منطقه ۱۱	کم برخوردار	۰.۴۳۵۷۰
منطقه ۱۲	کم برخوردار	۰.۴۲۳۲۴
منطقه ۱۵	کم برخوردار	۰.۴۱۹۸۵
منطقه ۹	کم برخوردار	۰.۴۱۹۵۹
منطقه ۱۷	نیازمند مداخله	۰.۴۰۹۵۴
منطقه ۱۰	نیازمند مداخله	۰.۴۰۷۶۱
منطقه ۱۸	نیازمند مداخله	۰.۴۰۱۵۴

با توجه به موقعیت ویژه منطقه ۲۰ شهر تهران (شهری) که دارای عملکردهای چندگانه مذهبی، گردشگری و ترانزیتی است، این منطقه از ظرفیت‌های راهبردی بالایی در نظام شهری پایتخت برخوردار است. استقرار حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به‌عنوان یکی از قطب‌های زیارتی کشور، موقعیت جغرافیایی ویژه در مسیرهای ورودی و خروجی شهر تهران، و وجود زیرساخت‌های اداری نظیر فرمانداری مستقل، ازجمله عواملی هستند که اهمیت این منطقه را در سیاست‌گذاری شهری دوچندان می‌کنند.

عناصر مهم اجتماعی در محدوده

عناصر مهم اجتماعی به عواملی گفته می‌شود که نقش اساسی در شکل‌گیری، پایداری و تحولات زندگی اجتماعی در میدان و پیرامون آن دارند. این عناصر هم ساختاری‌اند (مثل نهادها و روابط اجتماعی) و هم فرهنگی (مثل نمادها، سنت‌ها، هویت‌ها). در ادامه، مهم‌ترین عناصر اجتماعی میدان شهری آورده شده‌اند:

جدول ۴- عناصر مهم اجتماعی و فرهنگی میدان شهری

ردیف	عنوان عنصر اجتماعی	شرح و توضیح مختصر
۱	تعاملات اجتماعی	میدان فضایی برای معاشرت، گفت‌وگو و دیدار چهره به چهره میان گروه‌های مختلف است.
۲	حضور گروه‌های اجتماعی متنوع	شامل زائران، کسبه، ساکنین بومی، مهاجران و طبقات مختلف شهری.
۳	هویت محلی و حس تعلق	میدان بخشی از حافظه جمعی و هویت فرهنگی ساکنان شهری است.
۴	نهادهای دینی و مناسک اجتماعی	محوریت مذهبی میدان در شکل‌گیری مناسک و انسجام اجتماعی نقشی محوری دارد.
۵	فضاهای عمومی و مکان‌های تجمع	بستری برای تجمعات خودجوش، آیینی و اجتماعی مردم فراهم می‌آورد.
۶	اقتصاد غیررسمی و معیشت محلی	فعالیت‌های خرد اقتصادی در فضای میدان معیشت بسیاری از ساکنان را تأمین می‌کند.

ردیف	عنوان عنصر اجتماعی	شرح و توضیح مختصر
۷	امنیت اجتماعی و احساس امنیت	نظم، روشنایی و حضور نیروهای انتظامی در کیفیت حضور مردم مؤثر است.
۸	تعارضات اجتماعی و تنش‌های فرهنگی	درگیری منافع بین گروه‌های مختلف موجب بروز تعارضاتی در میدان می‌شود.
۹	سنت، حافظه تاریخی و کارکرد نمادین	میدان تجلی تاریخ، فرهنگ و باورهای مذهبی دیرینه شهری است.

عناصر مهم کالبدی میدان شهری

عناصر کالبدی میدان شهری نقش مهمی در شکل‌گیری و هدایت تعاملات اجتماعی، تجربه زیست شهری، و نظم فضایی دارند. این عناصر به فضاها، بناها و زیرساخت‌هایی اشاره دارند که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم در شکل‌گیری کنش‌های اجتماعی و فرهنگی تأثیرگذارند. در ادامه، مهم‌ترین عناصر کالبدی میدان شهری آورده شده‌اند:

جدول ۵- عناصر مهم کالبدی میدان شهری

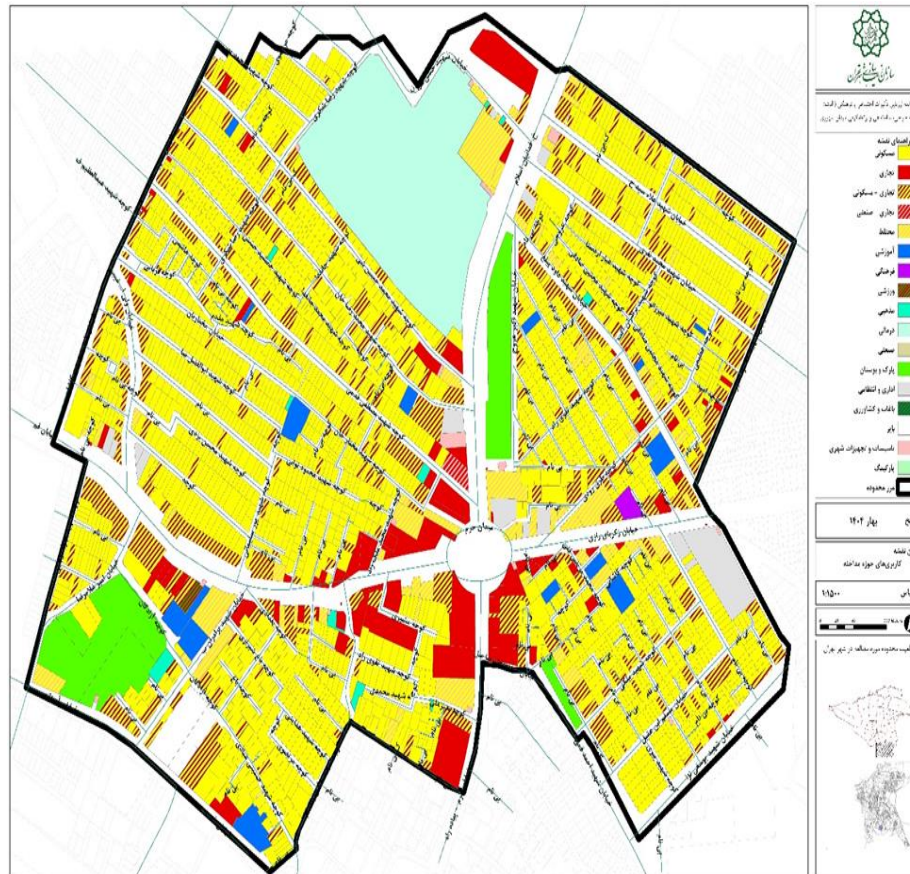
ردیف	عنوان عنصر کالبدی	شرح و توضیح مختصر
۱	حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)	مرکز معنوی و محور اصلی شکل‌گیری میدان و هویت مذهبی آن است.
۲	بازارها و گذرهای تاریخی	ساختارهای سنتی اطراف میدان که تعاملات اقتصادی و اجتماعی را تسهیل می‌کنند.
۳	عناصر معماری سنتی	طاق‌ها، سقاخانه‌ها و بناهای تاریخی که بار فرهنگی و هویتی دارند.
۴	فضای باز میدان	فضای اصلی میدان که محل عبور، تجمع و ارتباط مردم است.
۵	مسیرهای پیاده‌روی زائر محور	شبکه‌های عبوری برای پیاده‌روی زائران که نقش ارتباطی و آیینی دارند.
۶	ایستگاه‌های حمل‌ونقل عمومی	مترو، اتوبوس و تاکسی که به میدان دسترسی گسترده می‌دهند.
۷	بناهای فرسوده و فضاهای ناکارآمد	ساختمان‌های مخروبه یا بلااستفاده که چهره و کارکرد میدان را تضعیف می‌کنند.
۸	میلان شهری و تجهیزات عمومی	نیمکت‌ها، روشنایی، تابلوها و سایر تجهیزات که کیفیت فضای عمومی را تعیین می‌کنند.
۹	فضای سبز و درختکاری	عناصر طبیعی که به ارتقاء محیط زیستی و اجتماعی میدان کمک می‌کنند.
۱۰	عناصر مرزبندی و انتظام فضایی	دیوارها، نرده‌ها و موانع فیزیکی که به سامان‌دهی و نظم فضا کمک می‌کنند.

کاربری اراضی محدوده مورد مطالعه

جدول و نقشه زیر کاربری ها و سرانه خدمات حوزه بلافصل پروژه را نشان می دهند.

جدول ۶- وضعیت کاربری اراضی حوزه بلافصل

ردیف	نوع کاربری	مساحت (مترمربع)	سرانه
۱	مسکونی	۳۰۵۲۱۶,۶۶	۱۲,۰۷
۲	تجاری	۳۴۶۰۶,۲۵	۱,۳۷
۳	تجاری-مسکونی	۷۳۹۰۸,۱۳	۲,۹۲
۴	تجاری-صنعتی	۸۵۳,۷۳	۰,۰۳
۵	مختلط	۲۷۲۴۳,۱۷	۱,۰۸
۶	آموزشی	۹۸۷۶,۱۷	۰,۳۹
۷	فرهنگی	۹۰۲,۹	۰,۰۴
۸	ورزشی	۵۱۶,۱۱	۰,۰۲
۹	مذهبی	۲۰۷۰,۱	۰,۰۸
۱۰	درمانی	۵۲۳۸۲,۴	۲,۰۷
۱۱	پارک	۲۶۲۱۵,۵	۱,۰۴
۱۲	اداری و انتظامی	۱۰۴۰۹,۷	۰,۴۱
۱۳	بایر	۴۱۷۲,۵	۰,۱۷
۱۴	تأسیسات و تجهیزات شهری	۱۵۸۲,۷	۰,۰۶

نقشه ۴- کاربری اراضی حوزه بلا فصل پروژه

در محدوده میدان شهری، کاربری مسکونی با اختلاف زیاد بیشترین سهم را دارد و نشان‌دهنده بافت پرجمعیت سکونت است که نیازمند توجه به کیفیت محیط زندگی، خدمات عمومی، فضای سبز و امنیت است. ترکیب کاربری‌های تجاری و مختلط نیز بخش مهمی از فضا را تشکیل داده و بیانگر نقش پررنگ منطقه در اقتصاد محلی و هم‌زیستی کار و زندگی است. در مقابل، سهم اندک کاربری‌های فرهنگی، ورزشی و مذهبی نشان‌دهنده کم‌توجهی به ابعاد اجتماعی-فرهنگی و تهدیدی برای پیوند اجتماعی و هویت تاریخی-مذهبی شهری محسوب می‌شود.

چارچوب مفهومی پژوهش

با توجه به مبانی نظری مطرح‌شده، چارچوب مفهومی پژوهش با هدف عملیاتی‌سازی^۱ مفاهیم نظری تدوین گردیده است تا ارتباط میان نظریه‌ها، مفاهیم کلیدی و پیامدهای قابل‌مشاهده در میدان شهری مشخص شود. در این چارچوب، هر نظریه اصلی به مجموعه‌ای از مفاهیم و شاخص‌ها تبدیل‌شده که امکان سنجش میدانی آن‌ها فراهم است. همچنین، برای هر محور نظری، پیامدهای مثبت و من‌فی مداخله شهری در میدان شهری استخراج‌شده تا در مرحله ارزیابی میدانی (پرسش‌نامه و مشاهده مستقیم) به‌طور مقایسه‌ای موردسنجش قرار گیرد. جدول زیر ساختار مفهومی پژوهش را نشان می‌دهد.

جدول ۷- چارچوب مفهومی پژوهش

مبنای نظری	مفاهیم کلیدی	پیامدهای مثبت احتمالی	پیامدهای منفی احتمالی	شاخص‌های سنجش
ونکلی (۲۰۰۳)؛ (۲۰۲۴) نظریه ارزیابی تأثیرات اجتماعی	مشارکت، عدالت اجتماعی، کیفیت زندگی	افزایش رضایت و حسن تعلق، تقویت سرمایه اجتماعی	بی‌اعتمادی، حذف گروه‌های محلی	میزان مشارکت، ادراک عدالت، رضایت شهروندان
رلف (۱۹۷۶) و توان (۱۹۷۷) حسن و تعلق مکانی	هویت، پیوند عاطفی با فضا	حفظ هویت تاریخی- فرهنگی، تقویت خاطره جمعی	گسست از بافت تاریخی، بی‌هویتی	احساس تعلق، ادراک هویت مکانی
پاتنام (۱۹۹۳؛ ۲۰۰۰) سرمایه اجتماعی	تعامل، اعتماد، همبستگی	افزایش تعاملات و اعتماد اجتماعی	تضعیف روابط سنتی، حذف گروه‌های غیررسمی	میزان تعامل، اعتماد متقابل
سوجا (۲۰۱۰) عدالت فضایی	دسترسی، توزیع منابع، برابری فضایی	دسترسی برابر به فضا و خدمات	طرد اقشار کم‌درآمد، تمرکز امکانات	سنجش دسترسی گروه‌های مختلف

مبنای نظری	مفاهیم کلیدی	پیامدهای مثبت احتمالی	پیامدهای منفی احتمالی	شاخص‌های سنجش
جاکوبز (۱۹۶۱) و گهل (۲۰۱۰) فضاهای عمومی و حیات شهری	سرزندگی، امنیت، حضور پیاده	افزایش حضور و سرزندگی، ارتقای امنیت	کاهش کارکرد اجتماعی، غلبه ترافیک	تراکم حضور، زمان ماندگاری، احساس امنیت
آرنت و هابرماس، سنت، زوکر، کریر نظریه‌های میدان شهری	کنش جمعی، گفت‌وگو، تجمع، نمادگرایی	احیای نقش مدنی و آیینی میدان، تقویت هویت نمادین	تبدیل میدان به فلکه عبوری، کاهش تعامل مدنی	برگزاری رویدادهای جمعی، ادراک نمادین فضا

روش پژوهش

با توجه به ماهیت پژوهش، این مطالعه از نوع کاربردی و از نظر رویکرد، ترکیبی (کمی-کیفی) بود. در ارزیابی‌های اجتماعی و فرهنگی، استفاده از روش‌های ترکیبی امکان دستیابی به تحلیلی جامع‌تر و واقع‌بینانه‌تر از پیامدهای مداخله شهری را فراهم می‌سازد (Creswell, 2014; Vanclay, 2003). بدین ترتیب، داده‌های کمی از طریق پیمایش پرسشنامه‌ای و داده‌های کیفی از طریق مصاحبه، مشاهده و تحلیل اسناد گردآوری شد تا ایرادات هرکدام از دو روش فوق از طریق روش دیگر تحت پوشش قرار گیرد، چنین رویکردی با هدف افزایش اعتبار درونی و مثلث سازی داده‌ها^۱ انتخاب گردید (Denzin, 2012).

تکنیک‌های گردآوری داده

داده‌های پژوهش از طریق چهار روش مکمل گردآوری شد. نخست، پرسشنامه ساخت‌یافته مبتنی بر طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت میان سه گروه اصلی شامل ساکنان، کسبه

و مراجعان عمومی میدان شهری توزیع گردید. این پرسشنامه چهار بعد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و کالبدی-زیست محیطی را در برمی گرفت. دوم، برای تکمیل داده‌های کمی، مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته با حدود ۳۰ نفر از ذی‌نفعان و کارشناسان محلی (ازجمله معتمدان محلی، اعضای شورا، مدیران فرهنگی و کارشناسان شهرداری) انجام شد. سوم، مشاهده میدانی با استفاده از چک‌لیست استاندارد به منظور ثبت نحوه استفاده از فضا، تعاملات اجتماعی، الگوهای رفت‌وآمد و کیفیت محیطی میدان صورت گرفت. در نهایت، تحلیل اسنادی شامل بررسی طرح‌های ساماندهی، گزارش‌های رسمی، مطالعات تاریخی و نقشه‌های شهری به عنوان منبع داده‌های تکمیلی انجام شد. ابزارهای مورد استفاده در این فرآیند شامل پرسشنامه، راهنمای مصاحبه، چک‌لیست مشاهده و فرم تحلیل اسناد بود. تحلیل داده‌ها در سه سطح: سطح فردی (بر اساس پاسخ‌های ساکنان، شاغلان و مراجعان)، سطح فضا (میدان شهری به عنوان بستر کالبدی-اجتماعی)، و سطح محله‌ای (محلات پیرامونی مانند نفرآباد، فیروزآبادی، اقدسیه و استخر) با هدف مقایسه تفاوت‌های زمینه‌ای انجام گرفت.

جامعه آماری و حجم نمونه

جامعه آماری شامل همه افرادی است که به نوعی از میدان شهری استفاده می‌کنند یا در مجاورت آن سکونت یا فعالیت دارند. سه گروه اصلی شامل ساکنان محلات اطراف میدان، کسبه و شاغلان محدوده میدان و مراجعان عمومی (زائران، گردشگران و شهروندان رهگذر) در نظر گرفته شدند.

در بخش کمی، با استفاده از فرمول کوکران و با سطح اطمینان ۹۵ درصد و خطای ۰،۰۰۶، حجم نمونه ۲۷۰ نفر تعیین شد. توزیع نمونه به صورت طبقه‌ای نسبی میان سه گروه هدف به شرح زیر بود: ۱۰۶ نفر ساکن، ۸۳ نفر کسبه و شاغل، و ۸۱ نفر مراجعان عمومی. این روش برای پوشش متوازن گروه‌های ذی‌نفع و افزایش قابلیت مقایسه داده‌ها انتخاب شد.

جدول ۸- تعداد پاسخگویان مورد مطالعه

ردیف	گروه	تعداد
۱	ساکنان	۱۰۶
۲	کسبه	۸۳
۳	مراجعان عمومی (رهگذران)	۸۱
	کل	۲۷۰

بخش کیفی پژوهش

برای تکمیل داده‌های کمی، از مصاحبه نیمه ساختاریافته با متخصصان و کارشناسان شهرداری منطقه ۲۰ تهران استفاده شد. مشارکت‌کنندگان شامل کارشناسان حوزه شهرسازی، برنامه‌ریزی شهری، میراث فرهنگی و مدیریت اجتماعی بودند که به صورت هدفمند^۱ انتخاب شدند. در مجموع، ۳۰ مصاحبه عمیق انجام گرفت تا ابعاد مغفول در پرسشنامه و نگرش سیاست‌گذاران محلی نسبت به طرح ساماندهی روشن شود.

به منظور افزایش اعتبار و پایایی یافته‌ها، در این پژوهش از روش مثلث‌سازی^۲ استفاده شد. مثلث‌سازی به معنای به کارگیری هم‌زمان چند منبع داده، روش یا دیدگاه نظری برای بررسی یک پدیده است تا نتایج حاصل از هر روش با یکدیگر مقایسه و تفسیر شوند (Denzin, 2012). به بیان دیگر، این رویکرد از طریق تلفیق داده‌های کمی و کیفی، به پژوهشگر امکان می‌دهد تا از سوگیری روش‌شناختی کاسته و درک جامع‌تری از واقعیت اجتماعی به دست آورد. در این تحقیق، داده‌های کیفی حاصل از مصاحبه و مشاهده با نتایج کمی پرسشنامه تطبیق داده شد تا از اعتبار درونی و صحت تفسیرها اطمینان حاصل شود؛ امری که بر اساس دیدگاه کرسول^۳ (Creswell, 2011) از مؤلفه‌های اصلی پژوهش‌های ترکیبی و شرط لازم برای اعتبار نتایج است.

اعتبار و روایی ابزارها

-
1. Purposeful Sampling
 2. Triangulation
 3. Colantonio et al

روایی محتوایی پرسشنامه از طریق نظر خبرگان جامعه‌شناسی شهری و برنامه‌ریزی شهری مورد تأیید قرار گرفت (هادیان، ۱۳۹۶). پایایی ابزار با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شد که مقدار ۰٫۸۷ به دست آمد و نشان‌دهنده پایایی مناسب ابزار بود.

متأثران اقدام

ذی‌نفعان طرح افراد و سازمان‌هایی هستند که به‌صورت فعال درگیر طرح می‌شوند و یا ممکن است منافع آنها تحت تأثیر اجرا یا تکمیل طرح قرار گیرد. بر اساس داده‌ها گردآوری‌شده از بررسی ادبیات نظری و پیشینه پژوهش، مصاحبه با مدیران و کارشناسان شهرداری منطقه ۲۰ تهران، مطلعان طرح و همچنین ساکنان و کسبه میدان شهری، مهم‌ترین ذی‌نفعان طرح را می‌توان به‌قرار زیر دسته‌بندی نمود:

جدول ۹- متأثران اقدام مداخله‌ای

ردیف	ذی‌نفعان	منابع
۱	ساکنان	ادبیات و پیشینه پژوهش، مجریان طرح، مدیران، کارشناسان، کسبه و مطلعین محلی
۲	کسبه	ادبیات و پیشینه پژوهش، مجریان طرح، مدیران، کارشناسان و ساکنان
۳	رهگذران	ادبیات و پیشینه پژوهش، مجریان طرح، مدیران و کارشناسان
۴	صاحبان املاک مسکونی و تجاری	ادبیات و پیشینه پژوهش، مجریان طرح، مدیران، کارشناسان و مجریان طرح
۵	کارمندان	ادبیات و پیشینه پژوهش، مدیران و کارشناسان
۶	رانندگان (تاکسی، اتوبوس، عبوری)	کسبه، ساکنان و مجریان طرح
۷	مشاغل	ادبیات و پیشینه پژوهش
۸	راهنمایی و رانندگی	ادبیات و پیشینه پژوهش، مدیران و کارشناسان
۹	کلاتری و آگاهی	ادبیات و پیشینه پژوهش، مدیران و

ردیف	ذی‌نفعان	منابع
		کارشناسان
۱۰	پیمانکار و مشاور طرح	ادبیات و پیشینه پژوهش، مدیران و کارشناسان
۱۱	شهرداری (شهرداری تهران، شهرداری منطقه ۲۰ و معاونت‌های تابعه، شهرداری‌های نواحی ۱، ۲، ۵)	ادبیات و پیشینه پژوهش، مدیران و کارشناسان، مجریان طرح و مجریان طرح

متغیرها و شاخص‌های تحت تأثیر طرح

متغیرهای مورد بررسی در این پژوهش علاوه بر مدل مفهومی، با بهره‌گیری از منابعی چون مطالعات اسنادی، پژوهش‌های پیشین، ادبیات نظری، و نظرات کارشناسان و مدیران شهری استخراج و در جدول زیر ارائه شده‌اند.

جدول ۱۰- متغیرها و شاخص‌های تحت تأثیر طرح

حوزه اجتماعی	حوزه فرهنگی	حوزه کالبدی - زیست‌محیطی
ارتباطات اجتماعی	ظهور الگوی جدید رفتاری	ترافیک
سلامت (جسمی و روانی)	هویت فرهنگی	محیط‌زیست
امنیت اجتماعی	توسعه گردشگری	سیما و منظر
حس دل‌بستگی	فرهنگ‌پذیری	دسترسی
اعتماد اجتماعی		ایمنی
الگوی فراغت		
حیات شبانه		
نشاط اجتماعی		
مشارکت اجتماعی		
هویت‌یابی و خاطره جمعی		

یافته‌های پژوهش

ویژگی‌های جمعیت شناختی پاسخ‌دهندگان

یافته‌های توصیفی پژوهش نشان می‌دهد که ترکیب جمعیت شناختی سه گروه اصلی (ساکنان، کسبه و استفاده‌کنندگان از فضا) دارای ویژگی‌های متنوع اما نسبتاً متوازن است. در میان ساکنان پاسخگو، ترکیب جنسیتی متعادل بود؛ مردان ۵۷,۵٪ و زنان ۴۲,۵٪ را تشکیل می‌دادند. از نظر سنی، بیشترین سهم متعلق به گروه ۲۱ تا ۴۰ سال (۴۹,۱٪) و پس از آن ۴۱ تا ۶۰ سال (۳۴,۹٪) بود، درحالی‌که سهم جوانان زیر ۲۰ سال تنها ۴,۷٪ بود. از نظر تحصیلات، ۶۴,۲٪ در سطح دیپلم و پایین‌تر و تنها ۶,۶٪ در سطح کارشناسی ارشد و بالاتر بودند. دوسوم ساکنان متأهل اند (۶۶٪) و حدود ۷۴,۵٪ بیش از ۱۰ سال در محله سکونت داشتند که نشان‌دهنده ثبات بالای جمعیت بودند. همچنین، ۵۵,۷٪ مالک و ۴۴,۳٪ مستأجر بودند.

در بین کسبه پاسخگو، مردان سهم غالب داشتند (۸۱,۹٪). توزیع سنی نشان می‌دهد ۴۴,۶٪ در گروه ۲۱ تا ۴۰ سال و ۳۳,۷٪ در گروه ۴۱ تا ۶۰ سال قرار داشتند. از نظر تحصیلات، بیش از ۶۰٪ زیر دیپلم بوده و تنها ۳,۶٪ تحصیلات کارشناسی و بالاتر داشتند. وضعیت تأهل تقریباً متعادل بود (۵۱,۸٪ متأهل در برابر ۴۷٪ مجرد). بیش از نیمی از کسبه (۵۷,۸٪) سابقه فعالیت بیش از ۱۰ سال در میدان داشتند و نوع فعالیت غالب، تجاری (۶۷,۵٪) بود.

در گروه پاسخگویان استفاده‌کننده از فضا، زنان سهم بیشتری داشتند (۵۶,۸٪ در برابر ۴۳,۲٪ مردان). از نظر سنی، گروه ۲۱ تا ۴۰ سال با ۵۹,۳٪ بیشترین حضور را داشتند. سطح تحصیلات متنوع‌تر از دیگر گروه‌ها بود: ۴۴,۴٪ دیپلم و پایین‌تر و حدود ۴۷٪ دارای تحصیلات دانشگاهی بودند. دوسوم پاسخ‌دهندگان متأهل بودند (۶۳٪). حدود نیمی از آن‌ها روزانه یا هفتگی به میدان مراجعه می‌کردند (۵۱,۹٪) و انگیزه‌های مراجعه متنوع بود؛ ۲۵,۹٪ تفریح، ۱۶٪ زیارت، ۸,۶٪ خرید و ۴۳,۲٪ سایر اهداف را در برمی‌گرفت.

به‌طور کلی، داده‌های توصیفی نشان داد میدان شهری فضایی چند کارکردی است که هم برای ساکنان قدیمی و متعهد به محله، هم برای کسبه ریشه‌دار با سطح تحصیلات

متوسط، و هم برای استفاده‌کنندگان متنوع با انگیزه‌های مختلف نقش محوری ایفا می‌کند و همچنان نقش خود را به‌عنوان یک مکان خاطره و یک مرکز مذهبی و گردشگری حفظ نموده است.

تحلیل یافته‌های کمی حاصل از پرسشنامه

نتایج پرسشنامه نشان می‌دهد که آثار اجتماعی طرح ساماندهی میدان شهری نسبتاً منفی ارزیابی شده‌اند. در گویه مربوط به روابط همسایگی، تنها ۳۳٫۷٪ از پاسخ‌دهندگان موافق یا کاملاً موافق بودند، در حالی که ۴۰٪ مخالفت خود را با بهبود روابط پس از اجرای طرح اعلام کرده‌اند؛ این امر نشان‌دهنده کاهش انسجام اجتماعی و تعاملات روزمره است. در زمینه اعتماد اجتماعی نیز وضعیت مشابهی دیده می‌شود؛ حدود ۳۸٫۱٪ موافق و در مقابل ۴۳٫۷٪ مخالف یا کاملاً مخالف بوده‌اند، که بیانگر تضعیف اعتماد و ارتباط اجتماعی در محله است. گویه مربوط به افزایش مشارکت اجتماعی نیز نشان می‌دهد که تنها ۳۷٫۴٪ موافق و ۴۵٫۵٪ مخالف این گزاره بوده‌اند. باوجوداین، احساس امنیت در میدان تا حدودی بهبود یافته است، زیرا ۴۲٫۲٪ پاسخ‌دهندگان آن را تأیید کرده‌اند و تنها ۴۱٫۲٪ مخالفت کرده‌اند. در مجموع، این داده‌ها حاکی از آن است که اگرچه طرح باعث بهبود نسبی امنیت فضا شده، اما به کاهش سرمایه اجتماعی، تعاملات همسایگی و مشارکت مدنی انجام می‌داده است.

در بُعد فرهنگی و هویتی نیز یافته‌ها گرایش منفی دارند. در گویه «میدان جدید هویت محلی منطقه را بهتر منعکس می‌کند»، تنها ۳۷٪ از پاسخ‌دهندگان موافق و ۴۷٫۸٪ مخالف بوده‌اند. در مورد «فرصت‌های ابراز فرهنگ بومی»، ۳۵٫۲٪ موافق و ۵۲٫۶٪ مخالف یا کاملاً مخالف بوده‌اند. گویه «حضور در میدان حس خاطره‌انگیزی دارد» نیز نسبت مشابهی دارد؛ تنها ۳۵٫۲٪ موافق و ۵۲٫۲٪ مخالف، که نشان‌دهنده کاهش حس مکان و پیوند عاطفی با فضا است. در مقابل، برخی مؤلفه‌های کالبدی و زیبایی‌شناختی نتایج مثبت‌تری داشته‌اند: در گویه «میدان جدید چشم‌انداز و منظر شهری زیباتری دارد»، حدود ۴۷٪ موافق و ۴۳٫۳٪

مخالف بوده‌اند، که بیانگر رضایت نسبی از طراحی جدید است. با این حال، گویه «وضعیت ترافیک و عبور و مرور بهبود یافته است» با ۳۱،۵٪ موافق در برابر ۵۷٪ مخالف، و «دسترسی به خدمات و فضاهای عمومی راحت‌تر شده است» با ۳۶،۷٪ موافق و ۴۸،۱٪ مخالف، هر دو نشان‌دهنده تداوم مشکلات عملکردی میدان‌اند. همچنین، تنها ۳۸،۹٪ از پاسخ‌دهندگان ارتقای کیفیت محیط‌زیست را تأیید کرده‌اند، در حالی که ۴۵،۲٪ مخالف بوده‌اند.

به‌طور کلی، یافته‌ها نشان می‌دهد که شهروندان بهبودهای کالبدی میدان (از جمله زیبایی منظر، نظم فضایی و امنیت) را در سطحی متوسط تأیید کرده‌اند، اما در شاخص‌های اجتماعی و فرهنگی (از جمله مشارکت، اعتماد و حس مکان) کاهش محسوس‌تری احساس شده است. این نتایج دلالت بر آن دارد که طرح ساماندهی بیشتر بر ابعاد فیزیکی و نمای شهری تمرکز داشته و نتوانسته هم‌زمان زمینه‌ساز سرزندگی اجتماعی و بازتولید هویت محلی باشد.

تحلیل یافته‌های کیفی حاصل از مصاحبه‌ها

یافته‌های کیفی نشان دادند اجرای طرح ساماندهی میدان شهرری موجب تحولاتی محسوس اما ناهمگون در ابعاد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و کالبدی فضا شده است. از منظر اجتماعی، بیشتر مصاحبه‌شوندگان بر این باور بودند که طراحی بازتر میدان، بهبود روشنایی و افزایش امنیت، تا حدی شرایط تعاملات روزمره و حضور عمومی را تسهیل کرده است. با این حال، در عمق روابط اجتماعی هنوز نوعی فقدان پویایی و پایداری ارتباطی مشاهده می‌شود؛ به گونه‌ای که میدان برای گروهی از ساکنان صرفاً محل عبور یا دیدار کوتاه‌مدت است و هنوز به عرصه‌ای پویا برای شکل‌گیری اجتماع محلی تبدیل نشده است. به بیان دیگر، در حالی که امنیت و نظم فیزیکی بهبود یافته، کیفیت روابط انسانی و حس اجتماع‌پذیری به سطح مطلوب نرسیده است، این شکاف میان نظم کالبدی و حیات اجتماعی، یکی از چالش‌های اصلی طرح تلقی می‌شود.

در بعد فرهنگی، تحلیل گفت‌وگوها نشان داد میدان شهرری اکنون واجد جلوه‌های پررنگ‌تر مذهبی و نمادین است و از نظر زیبایی‌شناسی و کارکرد آیینی جذاب‌تر شده؛ اما در مقابل، بخشی از هویت بومی و فرهنگی پیشین آن کمرنگ شده است. برخی از مصاحبه‌شوندگان از غلبه نگاه زیباشناسی سطحی و الگوبرداری‌های تکراری سخن گفته‌اند که موجب تضعیف اصالت فرهنگی میدان شده است. از این منظر، میدان هرچند برای بازدیدکنندگان و گردشگران جذاب‌تر شده، اما در میان ساکنان قدیمی احساس تعلق فرهنگی و خاطره‌انگیزی گذشته را کمتر برمی‌انگیزد.

از منظر کالبدی و خدماتی، اکثر مصاحبه‌شوندگان به بهبود چشم‌گیر در نظم فضایی، مبلمان شهری، روشنایی و کیفیت بصری میدان اشاره کردند. با این حال، مشکلاتی نظیر ترافیک، شلوغی، کمبود فضاهای استراحت و نارسایی زیرساختی برای گروه‌های خاص (سالمندان و معلولان) همچنان به قوت خود باقی است. هرچند فضای میدان از نظر دیداری و ایمنی مطلوب‌تر شده، اما از نظر زیست‌محیطی هنوز آلودگی صوتی و تراکم جمعیتی از مهم‌ترین دغدغه‌ها به شمار می‌رود.

در مجموع، طرح ساماندهی میدان شهرری بیش از هر چیز بر اصلاح کالبدی و ارتقای تصویر ظاهری فضا تمرکز داشته و در حوزه‌های نرم‌تر مانند تعاملات اجتماعی، عدالت اقتصادی و تداوم فرهنگی نیازمند سیاست‌گذاری و مداخلات تکمیلی است. استمرار موفقیت طرح در گرو توجه به این ابعاد اجتماعی-فرهنگی و تقویت فرآیندهای مشارکت شهروندی در مدیریت و بهره‌برداری از میدان خواهد بود.

جدول شماره ۱: ماتریس تأثیرات اقدام توسعه‌ای

بُعد اثر	پیامد	کیفیت	دامنه	شدت	مدت
اجتماعی	کاهش تعاملات همسایگی و مشارکت اجتماعی	منفی	مداخله	زیاد	میان‌مدت
	تضعیف روابط سنتی میان کسبه و ساکنان	منفی	مداخله	متوسط	میان‌مدت
	افزایش نسبی امنیت و حضور شهروندان در ساعات روز	مثبت	مداخله	متوسط	میان‌مدت
فرهنگی	کاهش فرصت‌های بروز فرهنگ بومی و آیین‌های محلی	منفی	محلی	زیاد	میان‌مدت
	کاهش حس خاطره‌انگیزی فضا	منفی	مداخله	زیاد	میان‌مدت
	تقویت جلوه‌های مذهبی و تاریخی میدان	مثبت	مداخله	متوسط	میان‌مدت
	بهبود نسبی تصویر نمادین شهرری	مثبت	مداخله	متوسط	میان‌مدت
کالبدی - زیست‌محیطی	تداوم مشکلات ترافیکی و کمبود فضا برای پیاده‌روی و توقف	منفی	مداخله	زیاد	کوتاه‌مدت
	بهبود کیفیت منظر شهری و ارتقای زیبایی بصری	مثبت	مداخله	زیاد	میان‌مدت
	ارتقای نظم فضایی میدان	مثبت	مداخله	متوسط	میان‌مدت
	ساماندهی مسیرهای عبور و فضاهاى باز	مثبت	مداخله	متوسط	میان‌مدت
ادراک مکانی و هویتی	عدم احساس تعلق در میان نسل جدید و مراجعان غیربومی	منفی	مداخله	متوسط	میان‌مدت
	افزایش آگاهی شهروندان از اهمیت میدان در ساختار شهری	مثبت	مداخله	متوسط	بلندمدت

نتایج ماتریس آثار و پیامدها نشان می‌دهد که طرح ساماندهی میدان شهرری بیشترین تأثیر را در بهبود کالبدی و ارتقای منظر شهری بر جای گذاشته است، به گونه‌ای که نظم فضایی، کیفیت بصری و احساس امنیت شهروندان در سطحی متوسط تا زیاد بهبود یافته است. با این حال، در حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی آثار منفی چشم‌گیرتری مشاهده می‌شود. کاهش تعاملات همسایگی، افت مشارکت اجتماعی و تضعیف روابط سنتی میان

کسبه و ساکنان بیانگر آن است که مداخله شهری نتوانسته نقش تاریخی میدان به‌عنوان بستر ارتباطات اجتماعی را بازآفرینی کند. از سوی دیگر، گرچه جلوه‌های مذهبی و تصویر نمادین میدان تا حدی تقویت شده، اما فرصت‌های بروز فرهنگ بومی، آیین‌های محلی و حس خاطره‌انگیزی فضا کاهش یافته است. این امر نشان می‌دهد که طراحی جدید بیش از آنکه به تداوم فرهنگی و زیست اجتماعی میدان توجه کند، بر اصلاح کالبدی و زیبایی‌شناسی فضا تمرکز داشته است.

در بعد کالبدی-زیست‌محیطی، بهبود کیفیت منظر و ساماندهی مسیرهای عبور ازجمله نتایج مثبت ارزیابی شده‌اند، اما تداوم مشکلات ترافیکی و کمبود فضا برای پیاده‌روی و توقف همچنان از چالش‌های اصلی میدان است. در بُعد ادراک مکانی و هویتی نیز گرچه آگاهی شهروندان نسبت به جایگاه میدان در ساختار شهری افزایش یافته، اما حس تعلق در میان نسل جدید و مراجعان غیربومی تضعیف شده است. به‌طور کلی، یافته‌ها نشان می‌دهد که طرح ساماندهی در ایجاد بهبودهای کالبدی موفق بوده، اما در تحقق پویایی اجتماعی و فرهنگی و بازتولید هویت محلی با کاستی‌هایی همراه است. ازاین‌رو، استمرار موفقیت طرح در گرو اتخاذ رویکردی انسان‌محور و مشارکتی است که ابعاد اجتماعی، فرهنگی و هویتی میدان را هم‌پای جنبه‌های کالبدی تقویت کند.

آمار توصیفی

جدول ۱۲- میانگین متغیرهای تحقیق

متغیر	شاخص	تعداد	حداقل	حداکثر	میانگین	انحراف معیار
متغیر مستقل	اجتماعی	۲۷۰	۵,۰۰	۲۵,۰۰	۱۵,۶۹۲۶	۵,۸۴
	فرهنگی	۲۷۰	۳,۰۰	۱۵,۰۰	۹,۸۴۸۱	۳,۷۶
	کالبدی	۲۷۰	۴,۰۰	۲۰,۰۰	۱۲,۹۵۵۶	۴,۶۹
متغیر وابسته	تغییرات اجتماعی، فرهنگی و کالبدی میدان شهری	۲۷۰	۳,۰۰	۱۵,۰۰	۹,۲۷	۳,۷۱

ارزیابی تأثیرات اجتماعی فرهنگی ساماندهی و ارتقاء...، طالب پور و کرمی | ۱۶۷

بر اساس آمار توصیفی، میانگین شاخص اجتماعی در کل نمونه ۱۵,۶۹ (انحراف معیار = ۵,۸۴)، شاخص فرهنگی ۹,۸۵ (انحراف معیار = ۳,۷۶) و شاخص کالبدی ۱۲,۹۶ (انحراف معیار = ۴,۶۹) به دست آمد. دامنه نمرات شاخص‌ها نشان‌دهنده وجود تنوع قابل توجه در ادراک و تجربه افراد بود.

آمار استنباطی

به منظور سنجش میزان تأثیر هریک از متغیرهای اجتماعی، فرهنگی و کالبدی بر ساماندهی میدان شهری از تحلیل رگرسیون چندگانه استفاده شده که تشریح آن در ادامه آورده شده است.

جدول ۱۳- خلاصه مدل رگرسیونی

متغیر	R	R ²	Adj.R ²	SEE	Durbin-Watson
میزان موفقیت طرح ساماندهی میدان شهری	۰.۹۴۳	۰.۸۸۹	۰.۸۸۸	۱,۲۴	۱,۹۲

در این مدل، متغیر وابسته «میزان موفقیت طرح ساماندهی میدان شهری» است که بر اساس ارزیابی کلی پاسخ‌دهندگان از کیفیت میدان پس از اجرای طرح محاسبه شده است. متغیرهای مستقل شامل سه بعد اصلی اجتماعی، فرهنگی و کالبدی-زیست‌محیطی هستند که هرکدام از میانگین گویه‌های مربوط به آن بعد به دست آمده‌اند. هدف از اجرای رگرسیون چندگانه، تعیین میزان و جهت تأثیر این سه بعد بر ادراک کلی از ساماندهی میدان بوده است.

با توجه به ضریب تعیین $R^2 = 0.889$ ، می‌توان گفت حدود ۸۹ درصد از تغییرات متغیر وابسته توسط این سه عامل تبیین می‌شود. همچنین مقدار آماره دورین واتسون^۱ (۱,۹۲) نشان‌دهنده عدم خودهمبستگی خطاها و در نتیجه، پایایی و اعتبار

1. Durbin-Watson

مدل رگرسیونی است. این نتایج بیانگر آن است که تغییرات اجتماعی، فرهنگی و کالبدی میدان شهری، همگی در تبیین ادراک کلی از موفقیت طرح نقش مؤثر و معنادار داشته‌اند.

جدول ۱۴- تحلیل واریانس مدل رگرسیونی

منبع	SS	df	MF	F	p
رگرسیون	۳۲۸۳,۷۰	۳	۱۰۹۴,۵۷	۷۱۰,۱۱	<.۰۰۱
خطای باقی‌مانده	۴۱۰,۰۲	۲۶۶	۱,۵۴		
کل	۳۶۹۳,۷۲	۲۶۹			

آزمون آنالیز واریانس نیز نشان داد مدل رگرسیون معنی‌دار است و ترکیب متغیرهای مستقل به‌طور قابل‌توجهی واریانس متغیر وابسته را توضیح می‌دهد، به عبارت دیگر، این متغیرها به‌طور هم‌زمان پیش‌بینی‌کننده قابل‌اطمینانی برای وابسته هستند.

جدول ۱۵- ضرایب رگرسیون و شاخص‌های کولینیریتی

متغیر	B	SE B	β	t	p	Tolerance	VIF
Constant	-۰,۸۳	۰,۲۳	-	-۳,۵۵	<.۰۰۱	-	-
اجتماعی	۰,۲۳	۰,۰۲	.۳۶	۹,۴۶	<.۰۰۱	.۲۹	۳,۴۵
فرهنگی	۰,۴۰	۰,۰۴	.۴۰	۱۱,۲۴	<.۰۰۱	.۳۳	۳,۰۵
کالبدی	۰,۲۰	۰,۰۳	.۲۶	۶,۸۴	<.۰۰۱	.۳۰	۳,۳۸

بررسی ضرایب رگرسیونی نشان می‌دهد که هر سه متغیر مستقل در مدل، رابطه‌ای مثبت و معنادار با ارزیابی کلی از ساماندهی میدان شهری دارند ($p < 0.001$). با این حال، میزان تأثیر هر بُعد متفاوت است. بعد فرهنگی با ضریب بتای استاندارد ۰,۴۰ بیشترین تأثیر را بر متغیر وابسته دارد؛ بدین معنا که بهبود شاخص‌هایی مانند هویت مکانی، تعلق فرهنگی و بازتاب ارزش‌های بومی بیش از سایر ابعاد در شکل‌گیری ادراک مثبت شهروندان از ساماندهی نقش داشته است. پس از آن، بعد اجتماعی با $\beta = 0.36$ در مرتبه دوم قرار دارد که

اهمیت احساس امنیت، اعتماد اجتماعی و مشارکت همسایگی را در ارزیابی موفقیت طرح نشان می‌دهد. بعد کالبدی-زیست‌محیطی نیز با $\beta=0.26$ اگرچه اثر مثبت و معنادار دارد، اما تأثیر آن نسبت به دو بعد دیگر کمتر است و بیانگر آن است که تغییرات کالبدی به‌تنهایی برای ارتقای رضایت عمومی کافی نیست.

به‌طورکلی، نتایج رگرسیون چندگانه تأیید می‌کند که درک شهروندان از موفقیت ساماندهی میدان شهری بیش از همه متأثر از ابعاد فرهنگی و اجتماعی است، درحالی‌که اصلاحات کالبدی و محیطی نقشی مکمل و تقویتی دارند. این یافته نشان می‌دهد که پایداری و مقبولیت طرح درگرو تقویت مؤلفه‌های نرم توسعه شهری - یعنی هویت فرهنگی، تعامل اجتماعی و مشارکت محلی - در کنار بهبودهای کالبدی خواهد بود.

سناریوهای سه‌گانه

سناریوی خوش‌بینانه:

در این سناریو، میدان شهری به قلب فرهنگی و اجتماعی جنوب تهران بدل می‌شود. تقویت مشارکت مردمی، برگزاری رویدادهای مذهبی و فرهنگی، و رونق فعالیت‌های اقتصادی خرد موجب افزایش حس تعلق، امنیت و سرزندگی شهری می‌گردد. میدان به فضایی زنده، چندمنظوره و هویت‌مند تبدیل‌شده و به الگویی از بازآفرینی موفق فضاهای عمومی در شهرهای تاریخی ایران بدل می‌شود.

سناریوی بدبینانه:

در صورت تداوم رویکرد کالبدی و غفلت از مشارکت اجتماعی، میدان شهری به فضایی عبوری و بی‌روح تبدیل می‌شود. تعاملات اجتماعی کاهش می‌یابد، مشاغل محلی تضعیف می‌شوند و ساکنان احساس بیگانگی با فضا پیدا می‌کنند. میدان در این حالت به

نمونه‌ای از بازسازی‌های ناکام شهری بدل خواهد شد که تنها ظاهر را تغییر داده اما هویت و حیات اجتماعی را از بین برده است.

سناریوی واقع‌بینانه:

در این سناریو، میدان شهری دستاوردهایی در حوزه کالبدی و نظم شهری دارد، اما تحقق اهداف اجتماعی و فرهنگی هنوز کامل نیست. پویایی نسبی در فضا وجود دارد، ولی برای پایداری نیاز به اصلاحات تدریجی و تقویت مشارکت محلی است. با اجرای نظام‌های تعدیل اجتماعی، پایش هوشمند و حمایت از اقتصاد محلی، میدان می‌تواند به تدریج به وضعیتی مطلوب و متعادل دست یابد.

نظام جبران و تعدیل

یکی از ارکان اصلی در مطالعات ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی (اتاف)، مرحله جبران و تعدیل است؛ مرحله‌ای که هدف آن نه صرفاً شناسایی پیامدهای منفی مداخله، بلکه طراحی سازوکارهایی برای اصلاح، جبران و ارتقای پیامدهای مثبت است. در مورد میدان شهری، یافته‌های پژوهش نشان داد که با وجود دستاوردهای کالبدی و فنی، بخشی از آثار اجتماعی و فرهنگی طرح به توجه و بازنگری بیشتری نیاز دارد. از این رو، تدوین یک نظام جبران و تعدیل جامع می‌تواند ضمن کاهش نارضایتی‌های محلی، زمینه پایداری اجتماعی و فرهنگی میدان را فراهم سازد.

در محور اجتماعی، پیشنهاد می‌شود «کانون مشارکت محلی میدان شهری» با حضور نمایندگان ساکنان، کسبه و مدیریت شهری تشکیل شود تا تصمیم‌گیری‌های مربوط به نگهداشت، فعالیت‌های فرهنگی و تغییرات آینده میدان به صورت مشارکتی انجام گیرد. اجرای برنامه‌های فرهنگی و اجتماعی در میدان، مانند جشن‌های محلی، نمایشگاه‌های خیابانی و روایت‌های تاریخی، می‌تواند به بازسازی اعتماد و افزایش حس تعلق اجتماعی کمک کند.

در محور فرهنگی، بازطراحی برخی عناصر میدان با تأکید بر نشانه‌های بومی و مذهبی، استفاده از المان‌های تاریخی و روایتگری شهری از گذشته شهری، راهی برای احیای هویت فرهنگی و بازگرداندن روح تاریخی میدان خواهد بود. همچنین لازم است دستورالعملی برای طراحی فرهنگی میادین تاریخی تهران تدوین شود تا از تکرار مداخلات فاقد زمینه فرهنگی جلوگیری گردد.

در محور کالبدی-فضایی، تعدیل طرح با هدف افزایش دسترس‌پذیری گروه‌های خاص (زنان، سالمندان، معلولان) و بازنگری در نحوه ساماندهی دستفروشان ضروری است. استفاده از الگوی «ساماندهی مشارکتی» برای بازارچه‌های کوچک محلی می‌تواند هم از فشار اقتصادی بر گروه‌های کم‌درآمد بکاهد و هم به پویایی اجتماعی میدان بیفزاید.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

ساماندهی فضاهای شهری و به‌ویژه میادین تاریخی که در گذر زمان با تغییر کارکردها و فشارهای توسعه‌ای دچار فرسایش عملکردی شده‌اند، یکی از مسائل کلیدی مدیریت شهری در ایران است. میدان شهری، به‌عنوان یکی از قدیمی‌ترین فضاهای شهری تهران با پیشینه‌ای مذهبی، اقتصادی و فرهنگی، در دهه‌های اخیر دچار کژکارکردهایی در عرصه‌های اجتماعی، کالبدی و محیطی شده بود؛ ازاین‌رو، طرح ساماندهی و ارتقاء کیفی آن با هدف بازگرداندن هویت و کارکردهای تاریخی میدان در دستور کار مدیریت شهری قرار گرفت. با این حال، تجربه‌های جهانی و نظریات مرتبط با ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی (Vanclay, 2003; 2024) نشان می‌دهد که موفقیت چنین مداخلاتی تنها در گرو طراحی کالبدی نیست، بلکه نیازمند درک عمیق از زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی بومی است.

یافته‌های این پژوهش نشان داد که طرح ساماندهی میدان شهری تأثیرات چندوجهی و گاه متضادی بر ابعاد مختلف حیات شهری بر جای گذاشته است. در بعد اجتماعی، نتایج پیمایش‌ها و مصاحبه‌ها حاکی از آن بود که بخشی از شاخص‌های اجتماعی نظیر احساس

امنیت، میزان تعاملات همسایگی و سطح مشارکت اجتماعی نسبت به گذشته بهبود یافته‌اند. حدود ۳۳ درصد از پاسخ‌دهندگان موافق یا کاملاً موافق بودند که طرح جدید به تقویت روابط اجتماعی انجامیده است. این روند با یافته‌های نظریه سرمایه اجتماعی پاتنام (۲۰۰۰) همخوانی دارد که فضاهای عمومی را بستر شکل‌گیری اعتماد و همبستگی اجتماعی می‌داند. با این حال، سهم بالای پاسخ‌های «بی تفاوت» یا «مخالف» نشان می‌دهد که پایداری این تغییرات هنوز تثبیت نشده و میدان در مسیر بازسازی سرمایه اجتماعی نیازمند سیاست‌های تقویتی است.

در بعد فرهنگی، گرچه بهبودهایی در برجسته‌سازی جلوه‌های مذهبی و تاریخی میدان مشاهده شد، اما بخشی از ساکنان نسبت به کم‌رنگ شدن نشانه‌های هویت بومی و آیین‌های محلی ابراز نگرانی کردند. داده‌های مصاحبه‌ای نیز مؤید آن است که طرح بیشتر بر جلوه‌های بصری و زیبایی‌شناختی تأکید داشته تا بازتولید معانی فرهنگی زیسته. این امر با دیدگاه رلف (۱۹۷۶) و توان (۱۹۷۷) درباره «حس مکان» و «تعلق مکانی» مطابقت دارد که تأکید می‌کنند دگرگونی‌های کالبدی اگر بدون پیوند فرهنگی انجام شود، می‌تواند موجب گسست در حافظه جمعی گردد. بنابراین، برای تثبیت هویت فرهنگی میدان، ضرورت دارد اقدامات تکمیلی مانند روایت‌نگاری شهری، برگزاری رویدادهای محلی و طراحی نشانه‌های فرهنگی بومی در دستور کار قرار گیرد.

در بعد کالبدی-فضایی، داده‌های کمی نشان دادند که شاخص‌هایی نظیر بهبود منظر شهری، افزایش روشنایی و ارتقاء کیفیت مبلمان شهری بیشترین میزان رضایت را در میان پاسخ‌دهندگان کسب کرده‌اند. حدود ۴۷ درصد از شهروندان، میدان جدید را زیباتر و منظم‌تر از گذشته ارزیابی کرده‌اند. این یافته با نظریات جین جاکوبز (۱۹۶۱) و یان گهل (۲۰۱۰) درباره «چشمان خیابان» و «شهر برای مردم» همخوان است و نشان می‌دهد که طراحی انسان‌محور و بازآفرینی محیطی نقش مؤثری در بازگشت حیات به فضاهای عمومی دارد. با این حال، معضلاتی مانند ترافیک، کمبود فضاهای توقف، و دسترسی ناکافی برای گروه‌های خاص همچنان از نقاط ضعف طرح به شمار می‌آیند.

در تحلیل تلفیقی داده‌های کمی و کیفی، روشن شد که ارزیابی شهروندان از موفقیت ساماندهی میدان شهری متأثر از سه بعد اجتماعی، فرهنگی و کالبدی است؛ اما بر اساس نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه، ابعاد اجتماعی و فرهنگی بیش از سایر عوامل در درک عمومی از ساماندهی مؤثر بوده‌اند. این بدان معناست که هرچند تغییرات کالبدی در ظاهر محسوس‌تر است، اما پذیرش و رضایت پایدار زمانی شکل می‌گیرد که دگرگونی‌های اجتماعی و فرهنگی نیز هم‌زمان تقویت شوند. از این رو، راهبردهای آینده باید به‌جای تمرکز صرف بر فرم، به فرآیندهای مشارکتی و پویایی‌های انسانی میدان توجه کنند.

در جمع‌بندی نهایی، می‌توان گفت که طرح ساماندهی میدان شهری اگرچه در اصلاحات فیزیکی و ارتقاء کیفیت محیطی موفق بوده، اما هنوز تا رسیدن به یک فضای عمومی پویا و هویت‌مند فاصله دارد. این میدان اکنون در مرحله‌ای «میان‌حال» قرار دارد؛ نه به‌طور کامل ناکام، و نه کاملاً موفق. بر همین اساس، سناریوی تعدیل وضع موجود به‌عنوان رویکرد پیشنهادی این پژوهش مطرح می‌شود. این سناریو بر اصلاح تدریجی طرح از طریق مداخلات نرم‌افزاری و اجتماعی تأکید دارد: تقویت نظام مدیریت مشارکتی، احیای آیین‌ها و نشانه‌های فرهنگی، ایجاد بستر گفت‌وگو میان شهروندان و مدیران شهری، و بهبود دسترس‌پذیری برای گروه‌های مختلف اجتماعی.

در چارچوب نظریه عدالت فضایی سوجا (۲۰۱۰)، این تعدیل‌ها نوعی «نظام جبران و بازتوزیع فضایی» را شکل می‌دهند که در آن همه گروه‌ها - از ساکنان بومی تا زائران و گردشگران - سهمی برابر در بهره‌برداری از فضا دارند. اجرای این رویکرد نه تنها مانع از بی‌روح شدن میدان می‌شود، بلکه با افزایش مشارکت عمومی، حفظ هویت فرهنگی و ارتقاء کیفیت تجربه شهری، می‌تواند میدان شهری را به الگویی از بازآفرینی انسان‌محور فضاهای مذهبی - تاریخی در کلان‌شهر تهران بدل کند.

برآیند نتایج پژوهش نشان می‌دهد که طرح ساماندهی میدان شهری نقطه آغاز تحولی در بازآفرینی فضاهای عمومی تاریخی تهران بوده است، اما برای دستیابی به پایداری اجتماعی و فرهنگی، نیازمند اصلاحات تدریجی و رویکردی مشارکت‌محور

است. از این‌رو، سناریوی تعدیل وضع موجود به‌عنوان مسیر واقع‌بینانه و اجرایی توصیه می‌شود؛ مسیری که نه در صدد بازگشت به گذشته است و نه به تغییرات بنیادین پرهزینه متکی، بلکه با تکیه بر اصلاح نرم‌افزار اجتماعی و فرهنگی طرح، امکان نهادینه‌سازی حیات شهری در میدان را فراهم می‌کند. تحقق این هدف مستلزم شکل‌گیری نظامی از جبران و تعدیل آثار اجتماعی، فرهنگی و فضایی، به همراه راهبردهای اجرایی منسجم در سطوح خرد، میانی و کلان است. بدین ترتیب، میدان شهری می‌تواند از یک پروژه کالبدی صرف، به یک تجربه یادگیرنده در مدیریت مشارکتی و بازآفرینی انسان‌محور فضاهای شهری بدل شود و الگویی برای طرح‌های مشابه در سایر شهرهای تاریخی و مذهبی کشور فراهم آورد.

راهبردها و پیشنهادها

تحلیل نتایج پژوهش نشان داد که پایداری و موفقیت ساماندهی میدان شهری در گرو تداوم اصلاحات تدریجی و مشارکت‌محور است. از این‌رو، راهبردهای اجرایی باید بر سه محور ساختاری، فرهنگی-اجتماعی و کالبدی-فضایی استوار باشند. در بعد ساختاری، ضروری است نظام مدیریت میدان از حالت متمرکز و پروژه‌ای به ساختاری پایدار و بین‌نهادی تبدیل شود؛ به گونه‌ای که نهادهایی چون شهرداری، میراث فرهنگی، شورای شهر و نمایندگان محلی در قالب یک کارگروه دائمی همکاری کنند. این ساختار باید زمینه تصمیم‌گیری مشارکتی، هماهنگی نهادی و پاسخ‌گویی عمومی را فراهم سازد و از موازی‌کاری و گسست میان دستگاه‌ها جلوگیری کند.

در بعد فرهنگی-اجتماعی، راهبردها باید بر تقویت هویت محلی، افزایش حس تعلق و حضور مردم در فضا تمرکز یابد. برگزاری برنامه‌های فرهنگی، آیینی و آموزشی با محوریت تاریخ شهری، ایجاد بسترهایی برای تعامل اجتماعی (مانند جشن‌های محلی، نمایش‌های خیابانی و روایت‌های تصویری از گذشته میدان)، و حمایت از فعالیت‌های داوطلبانه مردمی می‌تواند در بازسازی اعتماد اجتماعی و پیوند میان شهروندان مؤثر باشد.

همچنین لازم است با طراحی برنامه‌های فرهنگی برای گروه‌های مختلف (زنان، کودکان، سالمندان) میدان به فضایی همگانی و دربرگیرنده بدل شود.

در بعد کالبدی-فضایی، راهبردها بر ارتقاء کیفیت محیطی و بهبود تجربه زیسته کاربران تأکید دارند. بازطراحی مسیرهای پیاده، افزایش روشنایی، توسعه فضای سبز و نصب مبلمان شهری متناسب با الگوی اقلیمی و فرهنگی منطقه از اولویت‌هاست. فراهم‌سازی دسترسی ایمن و بدون مانع برای گروه‌های کم‌توان، و طراحی فضاهای توقف و تعامل انسانی (نیمکت‌ها، سایه‌بان‌ها، فضاهای جمعی کوچک) نیز باید در دستور کار قرار گیرد. مجموع این راهبردها، در صورتی که در چارچوب نظام مدیریتی یکپارچه و با مشارکت جامعه محلی اجرا شوند، می‌توانند زمینه‌ساز تحقق سناریوی واقع‌بینانه و حرکت تدریجی میدان شهری به سوی پایداری اجتماعی، فرهنگی و فضایی باشند.

سپاسگزاری

نویسندگان از تمام شهروندان و کسبه محترمی که در این تحقیق مشارکت داشتند قدردانی می‌کنند.

تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافع بین نویسندگان مقاله وجود نداشته است.

ORCID

Akbar Talebpour

<http://orcid.org/0000-0002-1644-6117>

Mahnaz Karami

<http://orcid.org/0000-0003-4137-9657>

منابع

- احمدی، اکبر و جهانگرد، اسفندیار. (۱۳۹۹). رتبه‌بندی محلات شهر تهران از نظر سطح برخورداری و کیفیت زندگی با استفاده از Fuzzy TOPSIS، *اقتصاد شهری*، دوره ۵، شماره ۱: ۱۲۷-۱۴۸. doi: 10.22108/ue.2021.124422.1151
- اکبری، محمود. (۱۴۰۲). تحلیل فضایی توزیع پارک‌ها و فضاهای سبز شهری در کلان‌شهرهای ایران. *اقتصاد و برنامه‌ریزی شهری*، دوره ۴، شماره ۳: ۲۲-۳۷. doi: 10.22034/uep.2023.411822.1396
- پروین، ستار. (۱۴۰۳). ارزیابی پیامدهای اجتماعی- فرهنگی پروژه‌های شهری: مورد مطالعه پارکلت کتاب خیابان فخر رازی، *فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای*، دوره ۹، شماره ۳۰: ۴۹-۸۵. doi: 10.22054/urdp.2024.79364.1632
- پروین، ستار و شالچی، سمیه. (۱۳۹۷). مطالعه تأثیرات اجتماعی- فرهنگی پروژه‌های شهری (مورد مطالعه: بزرگراه سعیدآباد)، *فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای*، دوره ۳، شماره ۵: ۸۱-۱۱۳. doi: 10.22054/urdp.2018.29537.1086
- جهانی دولت‌آباد، اسماعیل؛ جهانی دولت‌آباد، رحمان. (۱۴۰۰). ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی احداث پیاده راه در بلوار امام‌زاده حسن کرج. *فصلنامه ارزیابی تأثیرات اجتماعی*، دوره ۴، شماره ۱: ۱۱-۴۵.
- حسین زاده، مهدی و معینی، سید مهدی. (۱۳۹۹). ارزیابی کیفی فضاهای شهری: کاربرد رویکرد کل‌نگر منظر در ارزیابی پروژه میدان شهدای مشهد. منظر، دوره ۱۲، شماره ۵۰: ۵۰-۶۱. doi: 10.22034/manzar.2020.218402.2033
- صفایی رینه، مصطفی، پوراحمد، احمد و زنگنه شهرکی، سعید. (۱۳۹۸). تحلیل فضایی سرزندگی در فضاهای شهری مطالعه موردی پیاده‌راه ۱۷ شهریور تهران، *مجله شهر پایدار*، دوره ۳، شماره ۲: ۱۰۷-۱۲۴. doi: 10.22034/jsc.2019.93707
- خداداد، مهدی، موسی زاده، حسین، اسمعیلی فضل اله و صالحی، مریم. (۱۳۹۶). سطح‌بندی مناطق کلان‌شهر تهران از لحاظ شاخص‌های توسعه پایدار با استفاده از تحلیل عاملی و خوشه‌ای، *معماری و شهرسازی پایدار*، دوره ۵، شماره ۱: ۷۵-۹۰.
- طالب پور، اکبر، مهاجری، اصغر، میرزایی، سعیده. (۱۴۰۳). سازگاری مبلمان شهری تهران با معلولیت از دیدگاه معلولین، *مطالعات جامعه‌شناختی شهری*، ۵۳.

- عادلوند، پدیده و موسوی لر، اشرف السادات. (۱۳۹۴). مجسمه در میدان یا غار افلاطونی؟. منظر، دوره ۷، شماره ۳۲: ۱۴-۱۹.
 - گلکار، کورش. (۱۳۸۴). سنجش مکان در طراحی شهری: درآمدی بر تکنیک مکان سنجی. صفحه، دوره ۱۵، شماره ۱.
 - نوروژی، میثم و سجاذزاده، حسن. (۱۳۹۹). آسیب شناسی عوامل مؤثر بر ناکارآمدی کیفیت های محیطی در میدان های شهری بعد از تبدیل به پیاده راه، مورد مطالعاتی: میدان امام حسین (ع) تهران. معماری و شهرسازی آرمان شهر، دوره ۱۳، شماره ۳۰: ۲۷۵-۲۸۹.
- doi: 10.22034/aaud.2019.171736.1813

- Abdurahiman, Shahim, Kasthurba, Ak, & Nuzhat, Afifa. (2024). Assessing the socio-cultural impact of urban revitalisation using Relative Positive Impact Index (RPII). *Built Heritage*, 8(1), 8.
- Adelvand, Padideh. and Mousavilar, Ashraf. Sadat. (2015). Sculpture, in the Square or in the Plato's Cave?. *MANZAR, the Scientific Journal of landscape*, 7(32), 14-19(In Persian)
- Ahmadi, Akbar. and Jahangard, Esfandiar. (2020). Ranking of the neighborhoods of Tehran metropolis in terms of development and quality of life: A fuzzy TOPSIS approach. *Urban Economics*, 5(1), 127-148(In Persian). doi: 10.22108/ue.2021.124422.1151
- Alavi, Seyad. Ali, Esfandi, Saeed, Khavarian-Garmsir, Amirreza, Tayebi, Safiye, Shamsipour, Aliakbar, & Sharifi, Ayyob. (2024). Assessing the Connectivity of Urban Green Spaces for Enhanced Environmental Justice and Ecosystem Service Flow: A Study of Tehran Using Graph Theory and Least-Cost Analysis. *Urban Science*, 8(1), 14. <https://doi.org/10.3390/urbansci8010014>
- Akbari, Mahmoud. (2023). Spatial Analysis of the Distribution of Urban Parks and Green Spaces in Iranian Metropolises. *Urban Economics and Planning*, 4(3), 22-37(In Persian). doi: 10.22034/uep.2023.411822.1396.
- Creswell, John. (2011). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches (4th ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Delgado, Melvin, & Staples, Lee. (2008). *Youth-led community organizing: Theory and action*. Oxford University Press.
- Denzin, Norman. (2012). Triangulation 2.0. *Journal of Mixed Methods Research*, 6(2), 80-88.

- Esteves, Ana. Maria, Franks, Daniel, & Vanclay, Frank. (2012). Social impact assessment: *the state of the art. Impact assessment and project appraisal*, 30(1), 34-42.
- Gehl, J. (2010). *Cities for people*. Washington, DC: Island Press.
- Golkar, Kourosh. (2005). Measuring Place in Urban Design: An Introduction to the Technique of Measuring Place. *Soffeh*, 15(1)(In Persian)
- Habermas, Jurgan. (1989). *The structural transformation of the public sphere*. Cambridge: MIT Press.
- Harvey, D. (2008). The right to the city. *New Left Review*, 53, 23–40.
- Hoseinzadeh, Mehdi. and Moeini, Seyad. Mehdi. (2020). The Qualitative Evaluation of Urban Spaces, Application of The Holistic Landscape Approach in the Evaluation of Mashhad Shohada Square Project.. *MANZAR, the Scientific Journal of landscape*, 12(50), 50-61(In Persian).
doi: 10.22034/manzar.2020.218402.2033
- Jacobs, Jane. (1961). *The death and life of great American cities*. New York: Random House.
- Jahani Dolatabad, Esmael. & Jahani Dolatabad, Rahman. (2021). Social and cultural impact assessment of the construction project of ImamZadeh Hassan Boulevard pedestrian zone in Karaj. *Social impact assessment*, 4(3), 11-45. (In Persian)
- Kamani Fard, Asal, & Paydar, Mohammad. (2024). Place Attachment and Related Aspects in the Urban Setting. *Urban Science*, 8(3), 135. <https://doi.org/10.3390/urbansci8030135>.
- Khodadad, Mehdi, Mosazadeh, Hossein., esmaeili, Fazollah. and Salehi, Maryam. (2017). Levels of metropolitan areas of Tehran in terms of sustainable development indicators Using factor analysis and cluster analysis. *Journal of Sustainable Architecture and Urban Design*, 5(1), 75-90. (In Persian)
- Krier, Leon (1984). Urban Components, *Architectural Design*, vol. 54, no 7/8, 1984.
- Lin, Dong, Broere, Wout, & Cui, Jianqiang (2022). Metro systems and urban development: Impacts and implications. *Tunnelling and Underground Space Technology*, 125, <https://doi.org/10.1016/j.tust.2022.104509>
- Lynch, Kevin. (1960). *The image of the city*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Mela, Athina, Tousi, Evgenia, & Varelidis, George. (2025). Assessing Urban Public Space Quality: A Short Questionnaire Approach. *Urban Science*, 9(3), 56.
- Naghibi Maryam, Farrokhi Ashkan, Faizi Mohsen. (2024). Small Urban Green Spaces: Insights into Perception, Preference, and Psychological Well-being in a

- Densely Populated Areas of Tehran, Iran. *Environ Health Insights*. 2024 May 15;18:11786302241248314. doi: 10.1177/11786302241248314.
- Norouzi, Meysam. and Sajadzadeh, Hasan. (2020). Diagnosis of the Factors leading to the Inefficiency of Environmental Qualities in Urban Squares after Being Converted to Pedestrian Areas: The Case of Imam Hossein Square, Tehran. *Armanshahr Architecture & Urban Development*, 13(30), 275-289 (In Persian). doi: 10.22034/aaud.2019.171736.1813
 - Parvin, Sattar. and Shalchi, Somayyeh. (2018). The Study of Socio-Cultural Effects of Urban Projects (Case study: Saeed Abad Highway). *Quarterly Journals of Urban and Regional Development Planning*, 3(5), 81-113. (In Persian) doi: 10.22054/urdp.2018.29537.1086.
 - Parvin, Sattar. (2024). Socio-Cultural Impact Assessment of Urban Projects: A Case Study of the Book Parklet on Fakhr Razi Street. *Quarterly Journals of Urban and Regional Development Planning*, 9(30), 49-85. doi: 10.22054/urdp.2024.79364.1632
 - Putnam, Robert. D., Nanetti, R. Y., & Leonardi, R. (1993). Making democracy work: Civic traditions in modern Italy.
 - Putnam, Robert. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon and Schuster Press.
 - Qi, Jie, Mazumdar, Suvodeep, & Vasconcelos, Ana. (2024). Understanding the relationship between urban public space and social cohesion: A systematic review. *International Journal of Community Well-Being*, 7(2), 155-212.
 - Relph, Edward. (2016). The paradox of place and the evolution of placelessness. In *Place and placelessness revisited* (pp. 20-34). Routledge.
 - Safaie Reyneh, Mostafa., pourahmad, Ahmad. and zanganeh, Saeed. (2019). Spatial analysis of vitality in urban spaces A Case Study of the Tehran 17 September Walkway. *Sustainable city*, 2(2), 107-124. doi: 10.22034/jsc.2019.93707.
 - Sennett, Richard. (2018). *Building and Dwelling: Ethics for the City*, Farrar, Straus and Giroux Press, ISBN 978-0-374-20033-6
 - Soja, Edward. (2010). *Seeking spatial justice*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
 - Talebpour, Akbar, Mohajeri, Asghar, Mirzaei, Saeideh, (2025)..Adaptation of Tehran's urban furniture with disabilities from disabled perspectives. *Urban Sociological Studies*, 53(3), 51-80. (In Persian)
 - Tuan, Yifu. (1977). *Space and place: The perspective of experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Vanclay, Frank. (2003). International principles for social impact assessment. *Impact Assessment and Project Appraisal*, 21(1), 5–11.
- Vanclay, Frank. (2024). *Social impact assessment: New frontiers and contemporary debates*. London: Routledge.
- Wolfgang, Schäche. (2005). *Paul Zucker; Der vergessene Architekt. Norbert Szymanski*. Berlin: Jovis. ISBN 3-936314-40-3. OCLC 61765896

استناد به این مقاله: طالب پور، اکبر و کرمی، مهناز. (۱۴۰۴). ارزیابی تأثیرات اجتماعی فرهنگی ساماندهی و ارتقاء کیفی میدان شهری، فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای، ۱۰(۳۵)، ۱۲۷–۱۸۰.

Urban and Regional Development Planning is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.